

CSAPLÁR KRISZTIÁN

NOPCSA FERENC BÁRÓ ÉS A MONARCHIA ALBÁNIAI POLITIKÁJA 1910–1911-BEN

„Április 28-án reggel 9 órakor szűk baráti köre állta körül kihűlt tetemét a bécsi központi temető krematóriumában. [...] előttünk állott egy férfiélet, amely lehetett kalandvagyó és az is volt, de mindenesetre egyik legzseniálisabb vezére marad a modern paleontológiai kutatásnak. Ennek a törekeny testnek nem volt része harmóniában: szellemének fáklyája egyre magasabban lobogott és a Nopcsa név utolsó viselője „túlkorán” [sic!] esett áldozatul a lángoknak: szelleme a lángelme lobogásának, teste a krematórium tüzének.”¹

Nopcsa Ferenc életének kutatásával régóta adós a magyar történettudomány. Neve az utóbbi évtizedek alatt feledésbe merült, pedig a századforduló balkáni hatalmi csatározásainak egykor aktív részese volt, nem egyszer váltva ki egy-egy nagyhatalom rosszállását. Nevét csak a geológusok, paleontológusok és néprajzosok tartották számon, pedig politikai tevékenysége is jelentős volt. Ennek legfőképpen az volt az oka, hogy személyi irathagyatéka megsemmisült az Országos Levéltárban, és így kiesett a történészek látóköréből.² Mégsem pusztult el minden magyarországi forrás az életéről: a Magyar Természettudományi Múzeum Tudománytörténeti Gyűjteménye megőrizte hagyatékának egy részét. Ezek nagyrészt a Földtani Intézet élén eltöltött időkből származó leveleket tartalmaznak, de megtalálható itt önéletírásának néhány tucatnyi oldalból álló kefélenyomata is. Az önéletírás tulajdonképpen egy 1918–19-ben készült, kiadásra szánt emlékirat, amelyet végül nem publikáltak. Valószínűleg ennek az önéletírásnak örzi a német nyelvű változatát („Tagebücher von Franz Baron Nopcsa”) az Österreichische Nationalbibliothek kéziratára („Ser. n. 9368”).

1 *Lambrecht Kálmán*: Báró Nopcsa Ferenc. Különnyomat a Budapesti Szemle 1933. évi füzetéből. 372. p.

2 Az Országos Levéltárban 1945 januárjában leégett az a raktár, ahol 1926 óta a Nemzeti Múzeum iratanyagát őrizték. A Nopcsa család anyagából ekkor semmisült meg több mint 5 ifm irat. Ld. *Bakács István*: A Magyar Nemzeti Múzeum Levéltárának története az Országos Levéltár keretében 1934–1945. In: *Levéltári Közlemények*, 43. (1972) 1. 33. p. ill. 72. p.

A báró életéről összesen négy munka jelent meg. Tasnádi-Kubacska András 1939-ben az önéletírás egyes fejezeteit közölte, 1945-ben (a német nyelvű változatban) már Nopcsa levelezésének egy részét is publikálta. Gert Robel könyve Tasnádi-Kubacska munkáinál többre vállalkozott. A német történész a Bécsben található önéletírást („Napló”) áttanulmányozta, majd a vonatkozó levéltári anyagot hozzákutatva, megírta az első tudományos igényű történeti munkát a báró életéről (1966). Robel könyve után nem történt újabb kísérlet Nopcsa politikai tevékenységének feltárására.³ Főzy István: Nopcsa báró és a Kárpát-medence dinoszauruszai című (2000) könyve elsősorban a báró természettudományos tevékenységét dolgozta fel igényes formában.

A Monarchia és Észak-Albánia kapcsolata a századfordulón

Ausztria-Magyarország tartós nyugat-balkáni jelenlétét az 1878. évi berlini kongresszus biztosította azzal, hogy lehetővé tette Bosznia-Hercegovina okkupációját. A dualista állam érdekszférája ezzel délebbre tolódott, és csaknem elérte az észak-albániai vidéket, amelynek katolikus lakosai fölött Bécs már több évszázada protektori jogosítványokkal rendelkezett.

A magyarországi török háborúk folyamánaként megkötött békék a XVII. század elejétől biztosítottak Bécsnek beleszólási jogot az oszmán birodalom területén élő katolikusok ügyeibe. Ez ténylegesen az egykori Magyarország területén őket jelentette; csupán a török kiűzése után terjedt ki ez a jog az észak-albániai katolikus népesség fölé.⁴ A Habsburg birodalom — később a Monarchia — kultuszprotektorátusi jogait a konstantinápolyi nagykövetén keresztül gyakorolta. Bécsnek joga

3 Jelen cikk az azonos című szakdolgozat rövidített változata. Kutatásaimat Hála József és Terbócs Attila néprajzosok segítségével tudtam megindítani, akik rendelkezésemre bocsátották a báró életével kapcsolatos művekről készített alapos bibliográfiájukat. Horváth Csaba a Természettudományi Múzeum Tudománygyűjteményének vezetőjeként és Nopcsa magyarországi hagyatékának rendezőjeként támogatta kutakodásaimat. A bécsi út megvalósulásában és az ottani levéltári kutatás koordinálásában Fazekas István levéltári delegátus volt segítségemre. A török méltóságok és katonák életrajzi adatainak összegyűjtéséhez Kerekes Dóra nyújtott segítséget. A dolgozat munkálatait tanárom és témavezetőm, Rész Imre irányította. Tanácsaikért, kritikáikért, önzetlen segítőkészségükért és biztatásaikért czúton szeretnék köszönetet mondani.

4 Az albánok lakta területek északi, hegyvidéki része katolikus vallású volt, a középső részek (a Skhumbini folyó mentén) és Koszovó muszlim hitű volt, míg a Görögországgal határos déli vidék az ortodox egyházhoz tartozott.

volt támogatni a helyi vallási életet, templomokat építtetni, iskolákat alapítani,⁵ kórházakat fenntartani. Diplomáciai képviselőinek jogában állt fellépni a helyi katolikusok védelmében a török hatóságoknál.⁶ Az 1850-es évektől kezdve a bécsi vezetés arra törekedett, hogy jogosítványait politikai tekintetben is kihasználja. A cél az albán nemzeti tudat fejlődésének segítése, ill. a dunai monarchia iránti szimpátia felkeltése volt.

A XIX. század második felében jelentősen megváltozott a kultuszprotektorátus nemzetközi helyzete. Egyrészt a párizsi békében (1856) Törökország hozzájárult ahhoz, hogy a nagyhatalmaknak közös jogosítványa legyen az oszmán birodalom területén élő keresztények védelme; másrészt az 1878-as berlini szerződés 62. cikkelye lehetővé tette a szerzetesrendek megtelepedését a birodalomban.

A Monarchia kultuszprotektorátusi jogait a századfordulón elsősorban Olaszország fenyegette. Az olasz területek egyesülése után az ifjú nagyhatalmat is „megérintette” a terjeszkedés gondolata. Az olasz állam, az oszmán birodalom gyengeségét látva, úgy érezte, hogy szabad tere van a terjeszkedésre. Az „Imperium Romanum” feltámasztásának gondolata a Balkán esetében az albánok lakta partvidék megszerzését jelentette. Olaszország Balkán-politikáját az 1870-es évek végén, 1880-as évek elején a több-kevesebb sikerrel járó „kísérletezés” jellemezte.⁷ 1882-ben, a hármas szövetség megkötésekor, Olaszország elismerte a balkáni status quo-t, de nem sikerült Németországgal és Ausztria-Magyarországgal elfogadtatnia kelet-adriai érdekeit. Minőségi változást a szövetség 1887-es megújítása hozott. A Monarchia a bulgáriai válság miatt szembekerült Oroszországgal, míg a németeknek Franciaországgal támadt nézeteltérésük, amit Róma ügyesen használt ki: a szövetségi szerződést kiegészítették azzal, hogy a balkáni status quo változása esetén Olaszországot kárpótolni kell. A Monarchia a szerződésújítással hozzájárult ahhoz, hogy déli szomszédja vetélytársává váljon. A berlini szerződés 62. cikkelye által lehetővé vált a katolikus rendek letelepedése, amit a római központú ferencesek használtak ki a legjobban. Olasz tannyelvű missziós iskolák az itáliai

5 Az első, Ausztria pénzén épült iskola 1842-ben Shkodërben nyitotta meg kapuit. Ld.: Die Habsburgermonarchie. 1848–1918. Band VI/. Hrsg: Wandruszka, Adam; Urbanitsch, Peter; Wien, 1989. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. (a továbbiakban: Die Habsburgermonarchie. Band VI/1.) 521. p.

6 *Benna, nna He i*: Studien zum Kultusprotektorat Österreich–Ungarns in Albanien im Zeitalter des Imperialismus (1888–1918). In: Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs. Band 7. 1954. (a továbbiakban: *Benna*: Studien zum Kultusprotektorat) 14. p.

7 *Schanderl, Hanns Dieter*: Die Albanienpolitik Österreich–Ungarns und Italien 1877–1908. In: Albanische Forschungen, Band 9. 1971. Wiesbaden, Otto Harrassowitz (a továbbiakban *Schanderl*: Die Albanienpolitik) 71. p.

propaganda legfontosabb terjesztői közé tartoztak. Olaszország albániai politikájában újabb fordulatot hozott az 1896. év. Itália nem elégedett meg 1887-ben szerzett pozícióival, balkáni jelenlétét a többi nagyhatalommal egyenrangúvá kívánta emelni. Ezt jelképezte a trónörökös és Helena montenegrói hercegnő 1896-ban kötött házassága. A határozottabb fellépést lehetővé tette a szövetségi politika minőségi ártértékelése is, aminek folytán a hármas szövetség jelentősége háttérbe szorult az angolokkal fenntartandó jó viszony érdekében. Az olasz kormány 1896 után egyre nagyobb összegeket szánt albániai érdekeinek érvényesítésére: a kultúra, a sajtó, az egyház és a kereskedelem terén próbálta meg felvenni a versenyt a Monarchia kultuszprotektorátusi jogaiból fakadó lehetőségeivel.

Albánia a Monarchia balkáni érdekei szempontjából elsőrangúan fontos területé vált az 1890-es években.⁸ A századforduló előestéjén a Ballhausplatzon is megérlelődött egy új albán politika igénye. Erre egyrészt a túlzott olasz törekvések visszaszorítása miatt volt szükség, másrészt a külügyminisztérium a török birodalom felbomlását csak idő kérdésének tartotta, és nem akart kiszorulni az Adria keleti partjáról egy rivális hatalom előnyére. Az új politika kialakítására Goluchowski közös külügyminiszter 1896 decemberében konferenciát hívott össze.⁹ A résztvevők egyetértettek abban, hogy a Monarchia érdekeinek határozottabb képviselése csak a kultuszprotektorátusi státuszon keresztül lehetséges. Ehhez szükség volt a helyi egyház támogatására. Az észak-albániai klérus azonban a Bécsből rendszeresen érkező anyagi támogatás ellenére Olaszországgal szimpatizált. Ennek oka a missziók többségét irányító ferencesek olasz nemzetisége volt. A másik nagy befolyással bíró rend, a jezsuita sem erősítette a Monarchia iránti szimpátiát. A századfordulóig folytatott albán politika tehát, a befektetett összegek ellenére, nem alakított ki a Monarchia iránt lojális egyházszervezetet.¹⁰ A konferencia ezért új stratégiát dolgozott ki a helyi klérus megnyerésére: elhatározták, hogy a világi papság

8 „Denn in Albanien liegt der Schlüssel zur Balkanfrage vergraben.” Paul Siebertz (Albanien und die Albanesen. Wien, 1910.) és Richard Riedl (Albanisch-montenegrinische Verkehrsfragen. Eine wirtschaftspolitische Reisetudie. Wien, 1906.) megnyilatkozásait idézi: Die Habsburgermonarchie. Band VI/1. 523. p.

9 A konferencia címe „Einleitung einer ennergischen Action in Albanien” volt. Ld.: *Schwanda, Herbert*: Das Protektorat Österreich–Ungarns über die Katholiken Albanien – unter besonderer Berücksichtigung der Jahre 1912–14. Wien, Phil. Diss. 1965. (a továbbiakban: *Schwanda*: Das Protektorat Österreich–Ungarns) 31. p.

10 A konferencia egyik résztvevője, Schmucker főkonzul helyzetértékelése: „Insbesondere unter dem albanischen Episcopat fände man ‘keinen einzigen fähigen, thatkräftigen, überzeugungsvollen und zugleich durchaus loyalen, vorlässlichen Vertreter unserer Interessen.’” Idézi: *Schwanda, Herbert*: Das Protektorat Österreich–Ungarns 33. p.

képzését ausztriai szemináriumokban fogják megoldani, és megpróbálják a Vatikánt együttműködésre rávenni (püspöki, apáti kinevezések stb.). A külügyminisztérium tárgyalásokat kezdett a jezsuita renddel, ami 1898-ra komoly eredményekre vezetett.¹¹ Emellett Goluchowski döntött a helyi egyháznak szánt szubvenciók megemeléséről is. A konferencia változtatott az eddigi oktatási stratégián: a Monarchia által fenntartott iskolák tanári állásait ezentúl csak a dualista állam polgárai tölthették be, és albán nyelvű tankönyvekből kellett tanítaniuk.¹² Az oktatási reformokat a Ballhausplatz az új évszázad első éveiben vitte keresztül. Az új iskolapolitika leplezetlenül támogatta az albán nemzeti tudat erősödését, mivel a Monarchia érdekeit nem sértette az albán nacionalizmus eszméje. Ezzel — a török birodalom felbomlása utáni időre — a szerb-ellenes, önálló Albánia¹³ létrehozását kívánta Bécs megalapozni.¹⁴ Az albán nacionalizmus támogatása érdekében Goluchowski elhatározta új konzulátusok felállítását is. Utasította az albániai konzulokat, hogy vállaljanak nagyobb politikai szerepet a térségben: nyerjék meg a helyi albán előkelőket.

Egy független, Bécs-barát Albánia létrehozásától a vezérkar sem zárkózott el. Beck vezérkari főnök egy 1897. április 2-i emlékiratában „vitális” okokra hivatkozva hitet tett a határozottabb érdekérvényesítés mellett. Katonai szempontból két ok miatt volt fontos az Adria keleti partjának felügyelete: a terület ellenőrzése biztosította a Monarchia hadi és kereskedelmi flottájának szabad útját a Földközi-tengerre, ill. stratégiai pozíciót biztosított Szerbia és Montenegró hátában.¹⁵

11 Az 1898. május 25-én megkötött egyezmény értelmében a jezsuita rend többek között beleegyzett abba, hogy a rend a Monarchia „védelme” alá kerüljön; oktatási intézményekben osztrák-magyar állampolgárságú laikusokat alkalmazzon; az albán területeken működő jezsuita atyák kötelesek rendszeresen informálni a cs. és k. konzulátusokat, ill. a generális köteles visszahívni azokat az atyákat, akiknek a tevékenységét Bécs nehezményezi Bécs. Ld. *Schwanda*: Das Protektorat Österreich–Ungarns 46–47. p.

12 Az albán nyelvű tankönyvek alkalmazását hátráltatta, hogy ekkor még nem létezett az egységes albán abc.

13 „Wir dürfen dabei nicht aus den Augen verlieren, daß wir vor allem durch Schaffung eines unabhängigen Albanien einen Keil zwischen Serbien und Montenegro treiben wollen...” Goluchowski 1896. december 23-i megnyitó beszéde. Idézi *Schanderl*: Die Albanienpolitik 60. p.

14 *Schwanda*: Das Protektorat Österreich–Ungarns 39. p.

15 „Im adriatischen Meer müssen wir uns für alle Fälle den freien Zugang zum jonischen und mittelländischen Meere durch die Straße von Otranto sichern ... (Das ganze Ostufer des adriatischen Meeres), und zwar im Süden über die Bai von Valona hinaus, bis in die Gegend von Corfu darf aus den Händen der europäischen Türkei nur entweder in unseren direkten Besitz oder in jenen eines neuen Kleinstaates übergehen, der zur österreichisch–ungarischen Monarchie in ein klares und bestimmtes Abhängigkeitsverhältnis tritt.” Beck vezérkari főnök 1897. április 2-i emlékirata. Idézi: *Schanderl*: Die Albanienpolitik 64. p.

A hármass szövetség két szerződő felének ellentétes albániai érdekei végül egyezkedésre készítették a két külügyminisztert. Goluchowski és Visconti Venosta 1897 novemberében Monzában ült tárgyalóasztalhoz. A tárgyalások során a két külügyminiszter megegyezett a balkáni status quo fenntartásában, amit 1900-ban és 1907-ben megújítottak. Ezzel a megegyezéssel arra tettek ígéretet, hogy a béke érdekében lemondanak az aktív nagyhatalmi politikáról az albán vidékeken.¹⁶

Ezt az egyezményt egyik fél sem tartotta be szigorúan. Az olasz propaganda tovább folytatódott az albán partvidék mentén. Az előző évtizedhez képest azonban a reformoknak köszönhetően jelentősen javult a Monarchia helyzete. A Ballhausplatz évről-évre több pénzt osztott a katolikus törzsfőknek, sőt 1901-től a muszlim előkelők is részesültek anyagi támogatásban. Néhány évvel később már nemcsak egyes személyeket pénzelt a külügyminisztérium, hanem törzseket (mirdita, malisszor, hoti, gruda stb.) is.

A Monarchia számára egyre fontosabb albán lakta vidékek a századfordulón még nagyrészt felfedezetlenek voltak. Éppen ezért a külügyminisztérium — a Militargeographisches Institut és a bécsi Földrajzi Társaság támogatásával — a térség felfedezésére irányuló tudományos utak finanszírozásában is részt vállalt. A térképészeti mérések mellett ekkor kezdődött meg a térség gazdasági lehetőségeinek feltárása. A felmérések eredményeire kíváncsi volt a vezérkar is.

Az ifjútörök forradalom idején az új külügyminiszter, Aehrenthal új albán politikába kezdett. Nézetei szerint a Monarchia Törökország területi stabilitásában volt érdekelt, ezért feladta Goluchowski tervét az önálló Albániára vonatkozólag. Az új török vezetés ugyan követelte tőle a kultuszprotektorátusi jogokról való lemondást is, de erre nem volt hajlandó. Politikáját azonban alaposan próbára tette az annexiós válság.

16 „Albanien selbst hat keine große Wichtigkeit, seine besondere Bedeutung liegt in seinen Häfen und Küsten, deren Besitz für Österreich oder Italien gleichbedeutend mit der unbestrittenen Vorherrschaft im Adriatischen Meere ist. Die kann aber weder Italien Österreich zugestehen, noch Österreich Italien, und wenn das eine danach streben sollte, müßte sich das andere diesem Vorhaben mit allen Mitteln widersetzen. Da die beiden Staaten den Frieden vorziehen und ernstlich das Bündnis aufrecht zu erhalten wünschen, so haben sie auf jedwede etwaige Besetzung Albanien im Falle der Störung des status quo verzichtet. Wie Graf Goluchowski treffend zu mir sagte, muß Albanien, wenn Österreich und Italien in Frieden leben wollen, für beide ein noli me tangere bleiben.” Tittoni későbbi olasz külügyminiszter 1904. május 14-i beszéde az olasz alsóházban. Idézi *Faleschini, Moana*: Die diplomatischen Beziehungen zwischen Österreich–Ungarn und Italien vor dem Ersten Weltkrieg unter besonderer Berücksichtigung ihrer Balkanpolitik und der Gründung des Staates Albanien. Wien, Diplomarbeit 1999. (a továbbiakban: *Faleschini*: Die diplomatischen Beziehungen) 35. p.

Nopcsa ifjúsága

Felsőszilvási báró Nopcsa Ferenc a Hátszeg melletti Szacsalon született 1877. május 3-án. A Zámiban levő családi levéltár ugyan 1848-ban leégett,¹⁷ annyit azonban megőrzött a családi hagyomány, hogy a család neve a Zylwas nembeli Dienes fia Nopchatól¹⁸ eredeztethető, aki anyai ágon a Hunyadi család rokona volt. A családi címer a XV. század derekán gazdagodott a gyűrűt tartó hollóval. A család a koraújkorban nagyrészt lokális tisztségeket töltött be Erdélyben — főleg Hunyad megye főispáni tisztét. A bárói rangot 1855-ben szerezték meg Nopcsa Elek — Nopcsa Ferenc apjának nagybátyja — egykori erdélyi kancellár révén.¹⁹ A család később tovább erősítette pozícióit, mivel hősünk apai nagybátyja és keresztapja — aki szintén a Ferenc nevet viselte — Erzsébet császárné és királyné főudvarmestere lett. A Hunyad megyei familia végül a magyar irodalomban is megörökítette a nevét: Fatia Negra figuráját Jókai Nopcsa László főispánról — a nagyapáról — mintázta meg.

Elek báró és gr. Zelenska Matilda házasságából három gyermek született: Ferenc (1877), Elek (1879) és Ilona (1883), aki 1908-ban feleségült ment Pallavicini Alfrédhoz, a Monarchia konstantinápolyi nagykövetének fiához.

Ferenc magánúton kezdte meg tanulmányait a család szacsali birtokán, egy angol nevelőnő irányítása alatt. 1893-ban főudvarmester keresztapja segítségével a Theresianumba nyert felvételt, ahol 1897-ben sikeresen leérettségizett. Élete 1895 nyarán fordulóponthoz érkezett: nővére a szentpéterfalvi birtokon dinoszauruszfossziliákat talált, amiket az ifjú báró magával vitt Bécsbe, és megmutatta a bécsi egyetem világhírű paleontológusának, Suess professzornak. Suess — mivel maga nem tudta besorolni a leleteket — felszólította az ifjút, hogy ássa bele magát a szakirodalomba, és tegye meg ezt ő maga. Az eredmény egy 1899-ben — a Bécsi Tudományos Akadémia ülésén — elhangzott előadás lett, amellyel komoly érdeklődést keltett. Az egyetemen geológiát és paleontológiát tanult; 1903-ban doktorált.

Nopcsa 1899-ben — akadémiai előadása után — beutazta az egész Balkán-félszigetet, amit 1903-ban megismételt. Ezeket az utakat tudatosan tervezte meg:

17 *Böjthe Ödön*: Hunyadmegye sztrigymelléki részének és nemes családainak története tekintettel a birtokviszonyokra. Nyomatott Müller Károlynál, Bp., 1891. 235. p.

18 A „Nopcsa” mint családnév először Zsigmond király egy 1404. január 13-i adományában bukkan fel. *Siebmacher, Johann*: Wappenbuch. Der Adel von Ungarn sammt den Nebenländern der St. Stephanskronc. Band 4. Teil 15. 455–456. p.

19 Nopcsa (II) Elek 1837-ben lett erdélyi udvari főkancellár. Pallas Nagy Lexikona. XIII. kötet, Bp., 1896. 208. p.

olyan területet keresett, amelyet eddig még nem fedeztek fel az európai kutatók, de várhatóan mind geológiai, mind paleontológiai értelemben nagy szakmai kihívást jelent. Az ifjú tudós először Kréta szigetét szemelte ki magának, de itt összeütközésbe került egy francia geológus-régésszel, aki hozzá hasonló szándékkal érkezett oda, csak éppen korábban; így Nopcsa kénytelen volt tovább állni.²⁰ A balkáni túrának a későbbiekre nézve mégis sok haszna lett: Korfutól Konstantinápolyig, Krétától Belgrádig a báró megismerkedett a Monarchia legtöbb külképviseletével, és életre szóló ismeretségeket szerzett. Nopcsa nem hanyagolta el a paleontológiát sem: 1905-ig megfordult az összes jelentős nyugat-európai gyűjteményben, és megismerkedett a kor vezető őslénytanásaival. 1904-ben több hónapos ösztöndíjat kapott a British Museumba.

1903 őszén Prizrenben elhatározta, hogy hazafelé kitérőt tesz, és meglátogatja a rettegett albánok által lakott hegyeket. Jezercében csodálatos panoráma fogadta. A látvány annyira lenyűgözte, hogy egy életre megszerette ezt a vidéket. Sorsának eme második fordulópontján elhatározta, hogy életét ezentúl ezen hegyek tanulmányozásával fogja tölteni.²¹ 1905-ben Bécsben jelent meg az első Albániával foglalkozó geológiai tanulmánya.²²

Nopcsa és Albánia

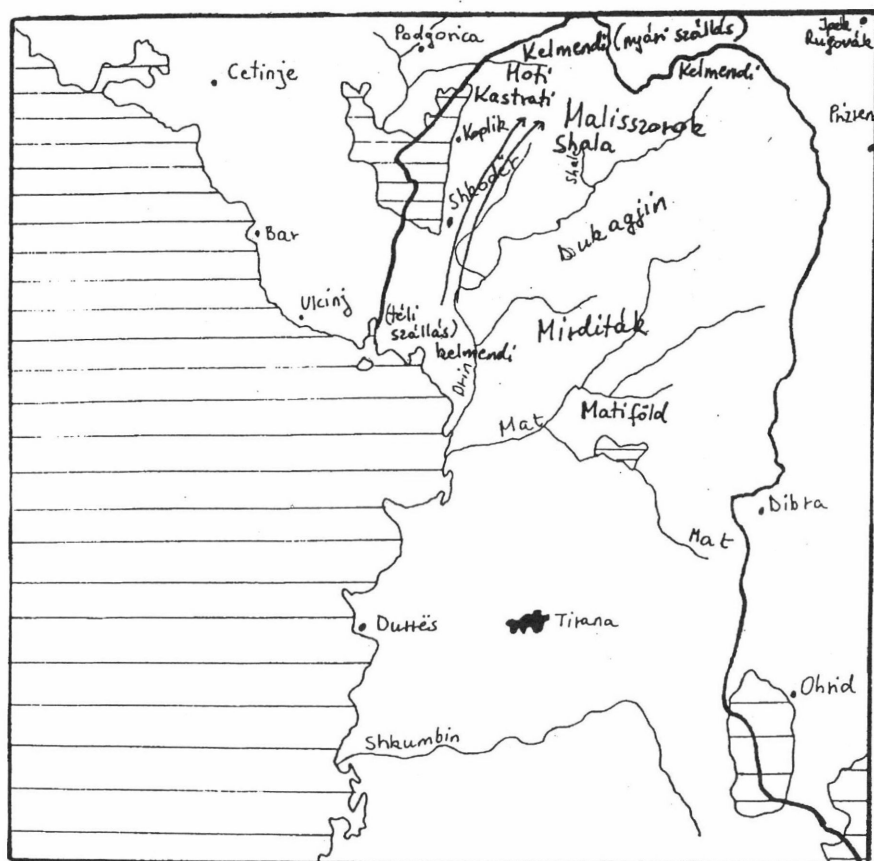
Az első, kifejezetten Albánia megismerésére irányuló utazást Nopcsa 1905 tavaszára készítette elő. Ez rendkívül nehezen indult: a báró maláriát kapott, a beutazási engedélyt megtagadták, de végül mégis sikerült az út. Bedri pasa, Shkodër válija (kormányzója),²³ Cetinjébe (Montenegró) küldte a beutazást tiltó üzenetét, amelyben arra hivatkozott, hogy a vidék rendkívül veszélyes, a török hatóságok nem tud-

20 „... für zwei Geologen schien mir die Insel zu klein.” Nopcsa Ferenc kiadásra szánt naplótól az utazásának kefelnyomata. Österreichische Nationalbibliothek; Handschriften-, Autographen- und Nachlaß-Sammlung. Scr. n. 9368. (a továbbiakban: Napló) 1. rész, 42. p.

21 „Von dort sah ich in herrlicher Beluchtung die Nordalbanischen Alpen bei Djakova und damals entschied ich mich, ohne mir über die Schwere der Aufgabe in klaren zu sein, für ihre Erforschung.” Napló 1. rész, 50. p.

22 Zur Geologie von Nordalbanien. Jahrbuch der kaiserlich-königlichen Geologischen Reichsanstalt. Wien, 1905. 85–152. p.

23 A váli a beglerbég megfelelője, azaz olyan tisztviselő, aki egy vilajet élén áll. A váli arab szó, míg a beglerbég török. Kerckes Dóra szíves tájékoztatása alapján.

1. TÉRKÉP

A jelentősebb észak-albániai törzsek szállásterülete.

(Kaser, Karl: Hirten Kämpfer. 62. p. ill. Peinsipp, Walter: Das Volk der Shkypetaren. 1. p. alapján)

ják garantálni a báró biztonságát. Nopcsa ekkor egyszerűen átcsempesztette magát a határon.

Shkodërban Kral²⁴ konzullal ezután kigondolták az út konkrét céljait is. Észak-Albánia a századforduló éveiben fehér foltnak számított: a róla készült térképek hiányosak voltak, és az egyedüli információkat csak az erre átutazó külföldiek leírásaiból lehetett nyerni, feladat tehát akadt bőven. Először is a megfelelő térképekhez pontos méréseket kellett végezni. Nopcsa már 1903-ban felvette a kapcsolatot mind a Militärgeographisches Institut-tal, mind a Landesbeschreibungsbureau-val,²⁵ azoknak azonban csak 1905-ös útjától kezdve kezdett el rendszeresen adatokat, méréseket és fotókat küldeni.²⁶ A térképészeti és geológiai méréseken túl más feladatok is adódtak. Információt kellett gyűjteni magukról az albánokról. Kral ebben a tekintetben is segített megfelelően felkészülni. A bárót tájékoztatta a helyi viszonyokról, a fontosabb személyiségekről, az utazás várható gondjairól. Nopcsa személyes biztonságáról saját maga gondoskodott: felfogadott két testőrt. Beutazta az egész térséget, és felkereste a határ mentén élő katolikus hoti, gruda, kelmendi és shala törzseket. Született arisztokrataként, viselkedésével az archaikus törzsi társadalomban élő albánok között komoly tekintélyre tett szert. Bátor és határozott fellépése idővel egyenrangúságot biztosított neki a törzs- és nemzetségfők között. A törzsek között néprajzi gyűjtéseket végzett; az albánok életmódja és mentalitása is rendkívül foglalkoztatta. Útját végül szemgyulladásá miatt kellett megszakítania, 1906 késő őszen hazatért.²⁷

Következő évi útján szintén engedély nélkül lépte át Észak-Albánia határát. 1907-ben az előző évihez hasonló feladatokat teljesített: ezúttal a katolikus mirditákat és a Dibra környéki muszlim törzseket látogatta meg. Mirdita földön megismerkedett a törzs vallási vezetőjével, Preng Doçi főapáttal, ill. az ekkori vilá-

24 1905 és 1909 között a Monarchia Shkodër-i főkonzulja, 1911 és 1913 között ugyancsak a funkciót Szalonikiben látta el. 1914. február 24-től tisztviselő az Albániában felállított nemzetközi ellenőrzőbizottságban. Nopcsával jól megértették egymást, kapcsolatuk baráti volt.

25 *Robel, Gert: Franz Baron Nopcsa und Albanien.* In: *Albanische Forschungen* 5. Wiesbaden, Otto Harrassowitz, 1966. (a továbbiakban: *Robel: Franz Baron Nopcsa*), 31–32. p.

26 Ezekből a jelentésekből született meg 1907-ben „A katolikus Észak-Albánia” c. Tanulmánya a Földrajzi Közleményekben; és 1913–14-ben egy részletes katonai térkép szintén Észak-Albániáról. *Robel: Franz Baron Nopcsa* 33. p.

27 A báró Bukarestben ismerkedett meg Bajazid Elmas Dodával, aki élete végéig titkára lett. „Am 20. November habe ich in Bukarest Bajazid Elmas kennengelernt, Bajazid ist scither bei mir geblieben und nach dem Tode von Louis Draskovič war er der einzige Mensch, der mir wirklich treu und anhänglich war und der mich wirklich gern hatte, den ich daher in Allen und jeden vollstes Vertrauen entgegenbringen konnte, ohne einen Augenblick zu befürchten, daß er es mißbrauchen werde.” Napló, 2. rész, 16. p.

gi vezetővel, Mark Gjoni kapitánnyal.²⁸ Dibra körül kínos szituációba került: egy hírhedt helyi bandita elrabolta és óriási váltságdíjat követelt érte. Szerencsére a betyár elengedte Bajazidot — a titkárt —, aki azonnal értesítette a Monarchia külképviseleteit. Az ügy kínosan végződött: maga Hussein Hilmi pasa²⁹ nagyvezírnek kellett beavatkoznia az ügybe, ami kellemetlen diplomáciai visszhangot váltott ki a Ballhausplatz és a Porta között.³⁰ Maga Kral is alapos fejmosást kapott a külügyminisztériumtól.³¹ Nopcsát Montenegroba kísérték, és itt tudta meg, hogy a nagyvezír minden Albániába irányuló utazást megtiltott neki. Ennek ellenére a montenegrói török követ beutazási vízumot adott neki, amivel azonban csak 1908-ban élt, nővére esküvője után.³²

Bosznia-Hercegovina annexiójának híre az észak-albániai hegyek között érte. Nopcsa eddig csupán tudományos munkát végzett. Kral révén ugyan betekintést nyert politikai kérdésekbe is, de mégis megmaradt tudósnek. 1908-ra komoly elhatározásra jutott: az általa nagyon megkedvelt albánoknak politikai eszközökkel is segíteni kívánt. 1908. december 7-én levelet írt Conrad von Hötzendorf vezérkari főnöknek és felajánlotta szolgálatait.³³ Conrad révén Ferenc Ferdinánd trónörökösrel, ill. annak katonai kancelláriájával is kapcsolatba lépett. Levelében igyeke-

28 A mirdita törzs Észak-Albánia legnépesebb törzse volt. Fent említett vezetőiket a Monarchia évek óta támogatta pénzzel, hogy híveket toborozzanak és információkat szerezzenek Bécsnek a térségre vonatkozóan.

29 Husayn Hilmi pasa nagyvezír (1855–1922), 1874-től állami hivatalnok, 1892-ben Bagdad város vezetője lett, 1898-tól jemeni váli (bcglerbég). 1903-ban Macedónia főfelügyelőjeként ő felelős a reformok végrehajtásáért. 1908–1909 az ifjútörök kormány belügyminisztere. 1909-ben nagyvezír (először csak két hónapig, majd néhány hét hatalmi harc után december közepéig). 1912 júliusában igazságügyi miniszter. 1912 őszétől bécsi nagykövet 1918-ig. Ld.: The Encyclopaedia of Islam. Ed: C. E. Bosworth, E. van Donzel, B. Lewis, Ch. Pellat. Leiden, E. J. Brill. 1991. (a továbbiakban: Encyclopaedia of Islam) III. kötet. 624. p.

30 *Robel*: Franz Baron Nopcsa, 42. p.

31 A teljesség kedvéért megemlítjük, hogy mielőtt Nopcsa mirdita földre ment, már volt egy kínos ügy. Mivel Észak-Albániában kevés külföldi járt, hamar híre ment itt tartózkodásának. A shkodéri vali (kormányzó) — Musztafa Hilmi pasa — Nopcsán keresztül akart példát statuálni az engedély nélkül itt tartózkodó külföldieknek: parancsot adott a meggyilkolására. Mivel ez — hála a báró előző évben szerzett ismerőseinek — meghiúsult, elfogta Nopcsa vendégbarátjának testvérét. A szokásjog szerint a báró felelősséggel tartozott a testvér életéért: ha az meghal, a báró életre egy fatokát sem ért volna. Éppen ezért Shkodërba ment, és határozott fellépésével kiszabadította, ezzel viszont feladta magát. Végül is a felelősségre vonás elől szökött meg Dibrába.

32 Ekkor került rokonságba a Monarchia konstantinápolyi nagykövetével.

33 *Robel*: Franz Baron Nopcsa, 44. p.

zett felhívni a figyelmet arra, hogy a Monarchia nem támogatja kellően a helyieket, hogy cserébe elvárásai lehessenek az albánok felé. A magyarországi közvéleményhez hasonlóan Nopcsa úgy látta, hogy a dualista államot és azon belül Magyarországot szláv veszély fenyegeti. Ezen veszélyt számára Oroszország, Szerbia és Montenegró testesítette meg. Többek között ezért támogatta az egységes Albánia gondolatát. Úgy gondolta, hogy a vallási ellentéteken felülemelkedő albán nemzeti eszme támogatása elsőrendű kérdés a Monarchia számára. Attól félt, hogy ha Ausztria-Magyarország ebben a kérdésben tétlen marad, akkor szerepét más fogja átvenni.

Szándékai szerencsésen találkoztak a Monarchia megváltozott igényeivel. Az annexió révén Szerbiával és Montenegróval kialakult feszült viszony miatt mind a Ballhausplatz-on, mind a vezérkarban kezdtek komolyan számolni az albánokkal.

Nopcsa és az „albán akció”

Az annexió után a Monarchia kapcsolata feszültté vált két délszláv szomszédjával. A vezérkar egy preventív háború megindítását tartotta szükségesnek, de a katonai megoldással a külügyminisztériumnak is számolnia kellett, ezért a katonai és a külügyi vezetés közösen kidolgozta az ún. „albán akció” tervét. A vezérkar szerint egy Szerbia és Montenegró elleni háború esetén a Monarchia csapataira Boszniában nehezedne a legnagyobb nyomás. Ezt úgy kívánták csökkenteni, hogy a szláv államok hátában az akció keretében fegyvert juttatnak az albán törzseknek, akik így katonai fenyegetést jelentenek majd: Szerbia és Montenegró ez esetben nem tehetnek mást, minthogy csapatai egy részét a török határra telepíti, és ezáltal csökken a közös hadseregre nehezedő nyomás.

Aehrenthal az akció megszervezésére az athéni nagykövetet szemelte ki, a tapasztalt Macchiot.³⁴ Macchio 1908 novemberében látott hozzá az akció előkészítéséhez. A hadvezetés úgy számolt, hogy Montenegró gyorsan tud mozgósítani,

34 Karl von Macchio báró, nagyszebeni születésű diplomata 1881-től látott el külpolitikai feladatokat Konstantinápolyban, Bukarestben, Szentpétervárott ill. Belgrádban. 1899 és 1903 között miniszterrezidens Montenegroban, 1903 és 1908 között athéni nagykövet, 1908 augusztus 11-től hívták be szolgálatra a külügyminisztériumba, ahol 1909-től osztályfőnök, majd 1912-től első osztályfőnök lett. Österreichisches Biographisches Lexikon 1815–1950. Hrsg.: Bittner, Ludwig–Přibram, Alfred Francis–Srbik, Heinrich–Übersberger, Hans. Band 1–9. Wien–Leipzig, 1930. (a továbbiakban: Öst. Biographisches Lexikon). V. Band, 387. p.

Szerbia azonban csak tavasszal fogja ezt megtenni, így elegendő ideje lesz a Monarchia diplomáciájának. Az akció megszervezéséhez a térséget jól ismerő, határozott, gyakorlatias emberekre volt szükség. Macchio erre a feladatra a Rappaportot³⁵ (a skopjei főkonzul) és egy Stefan Zurany nevű trieszti fegyvercsempészt szemelt ki. Rappaport feladata a Gusinje környéki muszlim albán törzsek megszervezése volt, míg Zuranynek az észak-albániai katolikus törzseket kellett megnyernie. Macchio döntése szerencsétlennek bizonyult, mert Rappaportnak nem volt nagy tekintélye a törzsek között, Trieszt pedig túl messze volt ahhoz, hogy egy ilyen feladatot gyorsan és titkosan megoldjanak. Kralt eredetileg azért hagyták ki, mert ő a helyszínen hamarabb szemet szúrhatott volna a montenegrói hírszerzésnek.

1908 december végére az ügy nagyon rosszul állt. Mivel a Gusinje menti törzseket Kelet-Montenegró szegény vidéke ellen kívánták mozgósítani, a törzsek a várhatóan kevés zsákmány kedvéért nem nagyon akartak harcolni, sőt fennállt a veszély, hogy gazdagabb albán sorstársaikat fogják a kapott fegyverekkel kirabolni. Rappaport határozatlansága végül csekély tekintélyét is aláásta. Zurany szintén nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. A kezdeti kudarcban a külügyminisztérium taktikája is ludas volt, mert tervében nem számolt a kérdésben leginkább érdekelt határ menti törzsekkel. Az akció sikere függött attól, hogy sikerül-e megnyerni az ügynek — a malisszorok mellett a másik legnépesebb törzset — a mirditákat. (A Ballhausplatz kiemelten támogatta a malisszorokat és a mirditákat.) Vezetők közül Aehrenthal Preng Doçit már az ősz folyamán Bécsbe hívta, hogy a szorosabb együttműködésről tárgyaljon vele. Többek között az ő hírei is hozzájárultak ahhoz, hogy az akció helyi megszervezését Kralra bízva. Ez kockázatos lépés volt, hiszen a konzulnak Shkodërban amúgy is kényes volt a helyzete: a Monarchia protektorátusi jogait felügyelte, és ennek részeként folyamatosan tartotta a kapcsolatot az észak-albániai törzsekkel, amit az oszmán hatóságok sohasem néztek jó szemmel. Emellett figyelnie kellett az egyre élénkebb montenegrói és olasz hírszerzésre is. Az új feladat emiatt rendkívüli óvatosságot igényelt. Kral első dolga az volt, hogy a határ menti törzseket megnyerje és előkészítse a fegyverek transzportját. Pénzt és élelmet juttatott hoti és gruda földre, és felvette a kapcsolatot a vezérkari főnökkel. Conrad és a shkodéri konzul az akció végrehajtásához 20.000 puskával és puskánként 300 patronnal számolt.³⁶ A szállítás nagy gondot okozott, mert ennek megszervezését Kral már végleg nem vállalhatta magára. Ez túl nagy mennyiségű fegyver volt ahhoz, hogy észrevétlenül lehessen bejuttatni az

35 Alfred von Rappaport 1908 júliusától 1909 októberéig főkonzuli tisztséget töltött be Macedóniában, 1909 végétől a külügyminisztériumban teljesített szolgálatot.

36 *Robel*: Franz Baron Nopcsa 53. p.

oszmán birodalom területére, ehhez a helyi viszonyokat jól ismerő, az albánokkal jó viszonyt fenntartó leleményes ember kellett. Kral Nopcsa Ferencet ajánlotta a feladat végrehajtására. Miután maga a báró is úgy nyilatkozott egy levelében, hogy elfogadná a megbízást,³⁷ Aehrenthal sem látta ennek akadályát.³⁸

Nopcsa 1909. január elején Bécsbe utazott: beszélt Conraddal, majd a Ballhausplatzra ment. Itt Macchiot is meggyőzte arról, hogy kitűnően ismeri a vidéket és az itt lakókat, ezek után pedig közölte az akció kivitelezési lehetőségeit. A báró 10.000 ember felfegyverzésével számolt; ehhez 5000 Mannlicher-karabélyt, 100 — az előkelő albánoknak szánt — Mannlicher-Schönauer puskát és pénzt kért (havi 2500 frankot).³⁹ Nopcsa javasolta, hogy Zurany minél kevesebbet tudjon az ügyről, mert a nemzetközileg jól ismert fegyvercsempész információkkal is kereskedett. Úgy egyeztek meg, hogy a báró az akció közvetlen végrehajtásáért fog felelni.

A konzul és a titkos ügynökké „előlépett” geológus alaposan kidolgozta a fegyverszállítás útvonalát és módjait. Terveik szerint osztrák kereskedelmi hajóknak — fedélzetükön haditengerészekkel — kell a Drin és Mat folyó torkolatához szállítania a fegyvereket, ahol azokat az itt telelő kelmendi törzs fogja átvenni. Tavasszal, amikor a törzs visszatér nyári szállásterületére a montenegrói határ közelébe, észrevétlenül magával viheti a fegyvereket az elosztóhelyekre. A pusokák egy részét ezen kívül hajóval akarták a Bojanán és a Drinen becsempészni az ország belsejébe, de számoltak egyéni fegyvercsempészek megbízásával is. Az anyagi háttérrel Bécs Kralon keresztül biztosította, aki 1909 első harmadában több mint háromszor annyi pénzt juttathatott a malisszor főnököknek, mint korábban; ezen kívül Nopcsa a helyszínen is oszthatott pénzt a hegyi törzseknek.⁴⁰

Az akció végrehajtása azonban késlekedett. Bécs ugyanis egyáltalán nem látta ezt olyan sürgősnek, mint Kral és Nopcsa. Utóbbiak a helyszínen meg voltak győződve arról, hogy háború lesz, ezért állandóan sürgették a Ballhausplatzot. Kényel-

37 Nopcsa levele Conraddnak (1908. december 21.), amit a vezérkari főnök tovább küldött a külügyminiszternek. Ld. *Robel*: Franz Baron Nopcsa 54. p.

38 Aehrenthal a Conraddnak írt válaszlevelében (1909. január 5.) maga is úgy látta, hogy a báró alkalmas a bizalmas feladatra: „... auch meiner Ansicht nach Baron Nopcsas Anwesenheit in Albanien tatsächlich unter Umständen für unsere Interessen daselbst von besonderem Nutzen sein könnte.” Idézi *Tasnádi-Kubacska András*: Franz Baron Nopcsa. In: *Leben und Briefe ungarischer Naturforscher* I. 1945. 55. p. (a továbbiakban: *Tasnádi-Kubacska*: Franz Baron Nopcsa).

39 Távirat Macchiótól Kralnak 1909. január 8-án. In: *Österreich–Ungarns Außenpolitik*. Hrsg. Ludwig Bittner, Alfred Francis Pribram, Heinrich Srbik, Hans Übersberger. Wien–Leipzig, 1930. Band I. 720. p.

40 *Schanderl*: Die Albanienpolitik 159. p.

metlen volt a helyzetük, mert a törzseket állandó készenlétben kellett tartaniuk, a fegyverek ugyanakkor nem érkeztek meg. Ez pedig a Monarchia és képviselői tekintélyvesztésével járt. Veszélyeztette az akció sikerét is, hiszen az idő múlásával a kelmendi törzs lassan útra készülődött, és így elillanhatott a lehetőség a puskák feltűnésmentes szállítására, ráadásul a többi törzs harci kedve is csökkenni látszott. A késlekedést Montenegró ügynökei jól ki tudták használni.

A külügyminisztérium nem tartotta sürgősnek a fegyverszállítást, mert az annexió ügyében a törökökkel tavasz elejére közelínek tűnt a megegyezés lehetősége; Anglia és Franciaország pedig nem lelkesedett azért, hogy Szerbia miatt konfliktusba keveredjen. Olaszországot szövetségi viszony fűzte Berlinhez és Bécshez. Oroszország némi hezitálás után a nyugati hatalmak példáját követte, és szintén nem kívánt konfrontálódni Ausztria-Magyarországgal. A Balkánon Bulgária a Monarchia felé hajlott, és Románia sem mutatott az ügyben aktivitást. Szerbia és Montenegró így egyedül maradt, a háborút ilyen körülmények között nem vállalták. Így az albán akció szükségessége megkérdőjeleződött.

Nopcsa nem értette a késlekedés okát, ezért egy heves hangvételű levélben kérdőre is vonta Macchiot (1909. február 10.).⁴¹ A választ (február 22.) Oppenheimer,⁴² Macchio helyettese fogalmazta meg, aki maga is részt vett az akció megszervezésében. Indoklása szerint a külügyminisztérium csak akkor indította volna el közvetlenül az akciót, ha kitör a háború. A báró válasza erre az volt, hogy szerinte a külügyminisztérium rossz politikát folytat, hiszen azzal, hogy visszaél az albánok bizalmával, el fogja veszteni minden tekintélyét, és szerepét Olaszország vagy Montenegró veszi át. Itália stratégiai pozíciókat szerezhet Észak-Albániában, Montenegró hátában pedig megszűnik a közvetlen fenyegetettség.

Kral szintén határozott fellépést sürgetett, attól tartva, hogy a fegyverek csak akkor érkeznek meg, amikor a kelmendiek már úton lesznek. Tragikomikus helyzetet eredményezett, hogy a Ballhausplatz már régen lemondott az akció kivitelezéséről, amikor ügynökei azt még nagyban szervezték. Miközben Kral március 6-án Varešanin tábornokkal⁴³ arról beszélt, hogy a fegyverszállításokat április közepéig le

41 *Robel*: Franz Baron Nopcsa 59. p.

42 Ritter Oppenheimer von Marnholm, Richard. Maccedóniai főkonzul. 1908. szeptember 17-én berendelik a külügyminisztériumba, és itt teljcsít szolgálatot. Ld. *Österrcich–Ungarns Aussenpolitik*, Band 9. 100. p.

43 Marian Varešanin br., osztrák–magyar gyalogsági tábornok (1847–1917). Vezérkari tiszt, 1897-től altábornagy és hadosztályparancsnok. 1909-ben a sarajevói (15.) hadtestparancsnok lesz, egyben kinevezik Bosznia-Hercegovina kormányának élére (tartományfőnök). 1911. május 10-én felmentik hivatalából, utóda Oskar Potiorek. A világháborúig Potiorek helyettese. Révai Nagy Lexikona. XIX. kötet. Bp., 1926. 11. p.

kellene bonyolítani,⁴⁴ a Monarchia február 26-án már megállapodott az oszmán birodalommal, és mivel a többi nagyhatalom sem kívánta a válság elhúzódását, egy fegyvercsempészési botrány csak rontani tudott volna a dualista állam helyzetén.

Nopcsa az akció kivitelezésében szívvel-lélekkel részt vett. Beutazta egész Észak-Albániát, jó kapcsolatokat alakított ki mind a katolikus, mind a muszlim vezetőkkel; shkodëri házában állandó volt a jövés-menés. Az itt megforduló albánok jó informátoroknak bizonyultak, amit a báró pénzzel hálált meg. Útjai során volt ideje arra is, hogy megfigyelje „Európa fegyveres gyermekeinek” életmódját és szokásait. Tevékenységével és határozott fellépésével óriási tekintélyt szerzett, amit az akció kudarca ellenére sem veszített el. Hitelessége a törzsek körében ettől kezdve sohasem kérdőjeleződött meg. Úgy gondolták, hogy a „Baron” személyében megfelelő védelmezőjük van, aki képviseli érdekeiket Bécsben.

A báró utazásai felkeltették a montenegrói hírszerzés figyelmét. Március közepén — az olasz és orosz kémhálózatokhoz hasonlóan — olyan jelentéseket küldtek haza, amelyekben megállapították, hogy az eddigi Monarchia-ellenes agitáció eredményei elvesztek, jelenleg a dualista állam a legtekintélyesebb hatalom a katolikus törzsek szemében.⁴⁵ Cetinjében ezt nagyrészt Nopcsa tevékenységének tudták be, legalábbis ezt bizonyítja Vukokiç montenegrói tábornok shkodëri útja. A tábornok több megbeszélést folytatott Bedri pasával a báróról és „akcióiról”. Ennek hatására a pasa hivatalosan közölte Krallal, hogy Nopcsa ezentúl csak egy török lovascsapat kíséretében utazhat. Küldött egy levelet a nagyvezérnek is, aki ezek után felkereste Pallavicini nagykövetet. A nagyvezér kifogásolta a báró tevékenységét, és kitiltotta a vilajetből.⁴⁶

Pallavicini valószínűleg nem tudott az albán akcióról, legalábbis erre utal a nagykövet egy Bécsnek szánt jelentése, ill. egy Kralnak címzett távirat, amelyben kérdőre vonja a diplomatát Nopcsa tevékenységét illetően. Kral válaszában védelmébe vette a nagykövet rokonát. Maga a külügyminiszter is jobbnak látta, ha ebben a tekintetben minél hamarabb megnyugtatja Pallavicinit. A török hatóságok vádja-

44 *Robel*: Franz Baron Nopcsa 60. p.

45 Uo. 64. p.

46 Pallavicini távirata a külügyminisztériumnak 1909. április 9-én. „Ich telegraphiere nach Skutari: Über Ersuchen des Grossvezirs, der mir mittheilte, dass Baron Nopcsa wieder im dortigen Vilajet herumreise und Geld verteile, was Aufregung unter der Bevölkerung hervorrufe, wollen Euer Hochwohlgeboren dem Genannten nahelegen, seine Tätigkeiten einzustellen, respektive Vilajet zu verlassen.” Ld.: Österreich-Ungarns Außenpolitik, Band 2. 273. p.

it elutasította, szerinte azok a báró korábbi tevékenységének hatására születtek.⁴⁷ Mindenesetre a nagyvezér fellépése után a Ballhausplatz is úgy látta helyesnek, ha a báró elhagyja Észak-Albániát. Ezt támasztja alá Kral március 29-i jelentése is, amelyben elpanaszolta, hogy a báró nem veszi figyelembe a tiltásokat, és saját szakállára cselekszik.⁴⁸

Az akciót tehát végül nem hajtották végre. Az albánok felfegyverzésének terve önmagában is elegendő fenyegetésnek bizonyult: a titkosszolgálati jelentések szerint Montenegró és Szerbia csapatokat összpontosított déli határai mellé. A külügyminisztérium elégedett lehetett. Aehrenthal tisztában volt azzal, hogy ez nem kis mértékben Nopcsának köszönhető.⁴⁹ Az akció tanulságait és következményeit azonban a külügyminiszter rosszul mérte fel. Az albánok többé nem bíztak a Monarchiában, Montenegró pedig az annexió válság tapasztalata alapján félretette tradicionális ellenérzését az albánokkal szemben, és közeledni kezdett feléjük. Aehrenthal nem látta olyan sötétben a helyzetet mint a báró, Nopcsa mégsem maradt egyedül véleményével: Conrad vezérkari főnök és a trónörökös egyetértettek vele.

Nopcsa Ferenc neve 1908–09-ben években lett széles körben ismertté a „balkáni boszorkánykonyhában”. Az észak-albániai törzsek körében befolyásos ember lett, véleménye mérvadó volt a törzsfőnökök számára. Szerbiában és Montenegróban veszélyes emberként tartották számon, de a török hatóságok is a Monarchia ügynökét látták benne.

A báró maga csalódottan vette tudomásul, hogy a külügyminisztérium a Monarchia „létérdekeit” nem tartja kellőképpen számon, és személyesen is sértve érezte magát. A külügyminisztérium iránti ellenszenvé erre vezethető vissza.

47 Aehrenthal választávirata Pallavicininék 1909. április 12-én: „...Beschwerde der Pforte hängt mit früherer Tätigkeit Baron Nopcsa's, welche auf eine hieamtliche geheime Vorbereitungsaktion zurückzuführen war, zusammen. Mit Klärung der politischen Lage wurde diese eingestellt, wie auch Herr Konsul Kral meldet, Baron Nopcsa entsprechend informiert. Dessen beanständete Tätigkeit bezieht sich daher auf eine frühere Zeit und dürfte dermalen nicht mehr Anstoß erregen.” Österreich–Ungarns Außenpolitik, Band 2. 276. p.

48 *Robel*: Franz Baron Nopcsa, 65. p.

49 Aehrenthal levelé Macchióinak 1909. április 16-án: „Der geheime Charakter dieser Action bringt es mich sich, daß ein direkter Ausdruck meines Dankes an Freiherrn von Nopcsa für seine patriotische und opferfreudige Bereitwilligkeit, die in Rede stehenden Zwecke zu fördern, auf schriftlichen Wege untunlich ist...” Idézi *Robel*: Franz Baron Nopcsa 66. p.

Az albániai felkelés 1910–1911-ben

1910 áprilisában felkelés tört ki Nyugat-Koszovóban és Észak-Albániában. Az albánok csalódtak az ifjútörök ígéreteiben, akik ugyanolyan mereven elzárkóztak azok teljesítésétől, mint a korábbi kormányzat. Konstantinápoly centralizációs elképzeléseit a korábbinál keményebb eszközökkel akarta érvényre juttatni. Az adóterheket nem csökkentették, a tisztviselők többsége török maradt. Az 1908-ban Monastirban — mind a keresztény, mind a muszlim albánok által — elfogadott latin betűs abc használata továbbra is tilos volt. Ez utóbbi különösen sérelmesnek számított, hiszen ez az abc volt a rendkívül tagolt albán társadalom nemzeti egységének szinte egyetlen szimbóluma.

A török vezetés nem akart félmegoldást, tartósan meg kívánta oldani az albán kérdést, ezért május 2-án hadsereget (40.000 fő) küldött oda a radikális Torgut Shevket pasa vezetésével.⁵⁰ Torgut feladata az volt, hogy lefegyverezze a felkelőket és megbüntesse a lázongó törzseket. Erőszakos fellépése nyomán néhány nyugat-koszovói muszlim nemzetség úgy döntött, hogy Montenegróban keres menedéket; hozzájuk hamarosan katolikus albán menekültek is csatlakoztak. Az oszmán csapatok a felkelt törzseket néhány hónap alatt leverték, és megkezdték lefegyverzésüket is. Torgut jónak látta, ha ezt a tevékenységét több katolikus törzsre is kiterjeszti, ezért megszállta egész Észak-Albániát. Itt azonban a mirditák és malisszorok heves ellenállásába ütközött, akik nem voltak hajlandók fegyvereiket leadni. Olyannyira nem, hogy körükben is felkelés bontakozott ki, amit ősz végéig sem sikerült leverni. A malisszorok egy része ekkor szintén Montenegróban (Podgoricában) keresett menedéket, ahol így jelentékeny emigráció jött létre.⁵¹ Eh-

50 *Skendi, Stavro*: Albanian Political Thought and Revolutionary Activity, 1881–1912. In: Südst – Forschungen. Hrsg. Fritz Valjavec. Band XIII. 1954. München, R. Oldenbourg (a továbbiakban *Skendi*: Albanian Political Thought) 181. p.

Torgut Shevket pasa, oszmán tábornok. 1910–11-ben az albánok leverésére összevont észak-albániai sereg parancsnoka. 1911 után katonadiplomáciai feladatokat is ellátott (1913, Bukarest). Ld. Österreich–Ungarns Ausßenpolitik. Band 9. 124. p.

51 A konstantinápolyi katonai attasé, Pomiankowski jelentése 1911. július 7-én. ÖStA (= Österreichisches Staatsarchiv) HHStA (= Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Wien), XIV. Albanien (= VI. Akten des Ministeriums des Äußern; Politisches Archiv, XIV. Albanien); Kt. 37. Nr. 242. Josef Pomianowsky tábornok: 1891 óta a vezérkar hivatalaiban dolgozott. 1901-ben belgrádi katonai attasé, 1907-ben ezredesi rangban csapattiszt lett. 1909-ben kinevezték Konstantinápolyba katonai attasénak, ebben a minőségében egyben a Monarchia balkáni hírszerzésének is a vezetője. 1914 után katonai megbízott Törökországban, a Monarchia katonai érdekeinek képviselőtét látta el. Ld. Öst. Biographisches Lexikon 190. p.

hez az emigrációhoz később számos albán értelmiségi csatlakozott, akik követeléseiket — az albánok lakta négy vilajet egyesítését, az albán közigazgatási és iskolai nyelv bevezetését, albán nemzetiségű tisztviselők kinevezését, iskolák és utak építését — egy memorandumban fogalmazták meg.

Montenegronak nem volt ellenére, hogy albán vezetők menekültek Podgoricába, hiszen az annexiók krízis óta törekedett arra, hogy az albánokkal jó viszonyt tartson fenn. A Monarchia politikájának azonban több mindenre figyelemmel kellett lennie. Egyrészt érdeke volt az oszmán birodalom területi integritása, másrészt a felkelők többségét a nyár végétől a malisszorok alkották, az a katolikus törzs, mely az egyik legmagasabb anyagi támogatottságban részesült a Ballhausplatztól.⁵² A konzuloknak ill. Pallavicininék⁵³ vigyáznia kellett, nehogy olyat tegyen, amivel bátorítja az albán vezetőket, de közben kétségek között sem hagyhatta őket: a Monarchia szimpatizál velük, érdekelt nemzeti fejlődésükben. Ez utóbbit a nagykövét Mahmud Shevket pasával⁵⁴ — a hadügyminiszterrel — is közölte. Figyelmeztette továbbá, hogy az albánok a birodalom egyetlen védelmezői Európában, ezért ha Törökország tovább folytatja „öngyengítését”, akkor a Monarchia sem lesz képes ennek negatív hatásait elhárítani.⁵⁵ Mahmud pasa végül ígéretet tett arra, hogy az „illír elemek” igényeit ki fogják elégíteni. Ennek szellemében még az ősz folyamán a shkodëri kormányzó megegyezett a malisszor vezetőkkel. Ezek után a malisszorok visszatértek szállásterületükre.

A tartós béke azonban álom maradt. A menekültek hazatérte után nem sokkal ugyanis Bedri pasa néhány emberét malisszor földre küldte, hogy titokban mérjék fel a törzsi állatállományát. Ezt a törzsi háborúban edzett albánok azonnal észrevették. A törzs vezetői azt gondolták, hogy ez újabb adóemelés és egyéb szigorításokat jelent, ezért néhány család ismét útra kelt, és megindult Montenegro felé.

52 *Schandler*: Die Albanienpolitik, 156–160. p.

53 Pallavicini, János őrg., 1899-től 1906-ig bucaresti kövct, 1906-tól 1918-ig konstantinápolyi nagykövct.

54 Mahmud Shevket pasa (1856–1919) oszmán tábormok (gyalogsági) és hadügyminiszter. 1886-tól őrnagy, 1891-ben ezredes lett. 1901-ben tábormokká nevezték ki. 1905-ben Koszovó beglerbégye lett; ebben a minőségében jó vezetőnek és hatékony ügyintézőnek bizonyult. 1908-ban ő lett a szaloniki (III.) hadsereg parancsnoka. Az ifjútörök forradalom egyik vezetője volt, egyben a legtekintélyesebb katonapolitikus. 1909-ben tagja a legfelső haditanácsnak, 1910–12 között hadügyminiszter. 1913-ban egy időre nagyvezírré is kinevezték. *Encyclopaedia of Islam*. VI. kötet 73–74. p.

55 *Würl, Erich*: Die Tätigkeiten des Markgrafen Pallavicini in Konstantinopel 1906–14. Phil. Diss. Wien, 1951. 58. p.

Számuk 1911. februárjára elérte a 2700–3000 főt.⁵⁶ Montenegró ezúttal is örömmel befogadta őket. A kiújuló montenegrói-albán barátság veszélyeire Pomiankowski még 1910 decemberében figyelmeztette a török vezérkari főnököt: ha a birodalom nem változtat az albán politikáján, akkor ennek a következő évben súlyos következményei lehetnek.⁵⁷ Az ifjútörök vezetés ennek ellenére nem tett kísérletet a kérdés rendezésére. Március elejére Mahmud Shevket pasa csapaterősítéseket küldött a shkodëri vilajetbe. Ez március 30-án a malisszor törzs általános felkeléséhez vezetett.

Áprilisban a törökök újabb csapatokat vezényeltek a térségbe, hogy megakadályozzák a felkelés kiterjedését. A hónap végére a kormányzat megelégedte a helyi tisztviselők tehetetlenségét, és az „albán szakértő” Torgut pasát küldte ismét a helyszínre. A régi-új katonai parancsnok április 28-án proklamációt tett közzé, amelyben felszólította a Montenegróba menekülteket a hazatérésre és a fegyverletételre. A kiáltvány, a vezetőket kivéve, amnesztiát helyezett kilátásba. A feltételeket a menekültek nem fogadták el, azt formailag május 11-én elutasították.⁵⁸ Torgut, miután átvette a helyi katonaság parancsnoki teendőit, a shkodëri tó partjára vonult és egészen a montenegrói határig megszállta a tó partja mentén elterülő hegyvidéket (2. térkép). Ezzel elzárta több ezer ember vándorlási útját, akik az Adria-menti mocsarakban teleltek. Ez a mocsaras terület nyáron maláriával fertőzött, amit sem a nyájak, sem az emberek nem tudnak elviselni. Az ide szorult nemzetségeket nyáron — júniusban és júliusban — a láz valóban meg is tizedelte.

Torgut serege 10.000 főt számlált, melyet Edhem⁵⁹ pasa Gusinje környéki 2000 fős serege is támogatott.⁶⁰ A pasa a törzsek ellen készült, bár egy Montenegró elleni

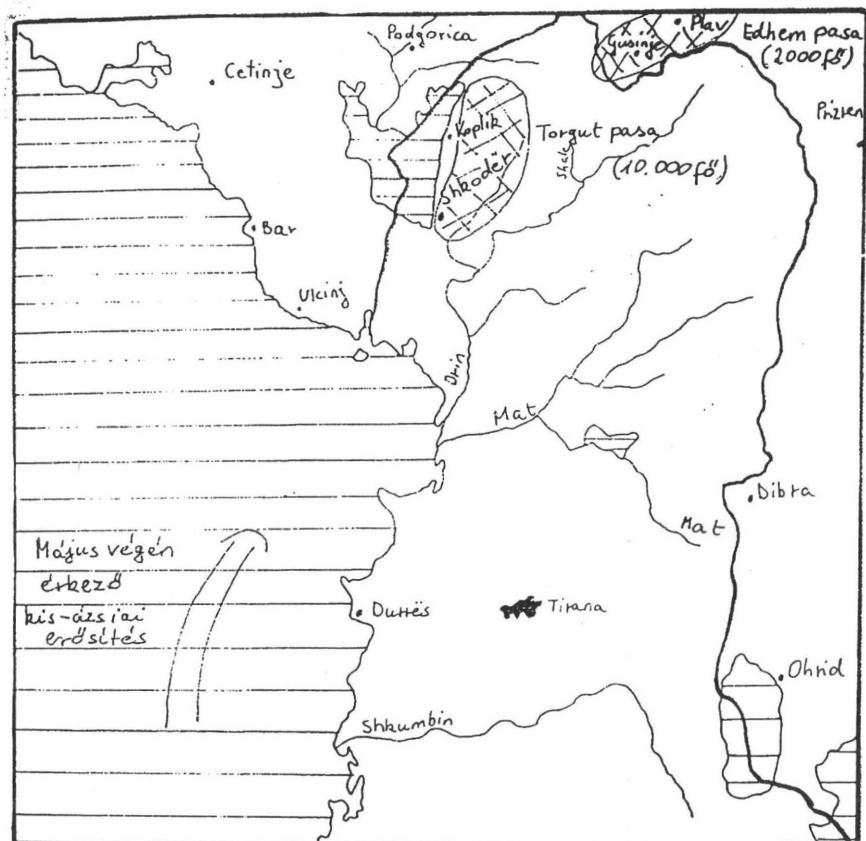
56 A trisztí rendőrfőnök jelentése február végén — aláírás nélkül — a trónörökösnek. MKFF (= ÖStA Kriegsarchiv Wien, Zentralstellen, Militärkanzlei Erzherzog Franz Ferdinand); Kt. 38. Nr. 4212.

57 „Ich verhlchte dem Pascha auch nicht, daß ich das kommende Frühjahr bis zu einem gewissem Grad als einen für die Türkei kritischen Zeitpunkt ansehe. Infolge der Erbitterung der Albanesen und ihrer gegenwärtigen vollen Unverläßlichkeit im Kriegsfall ist die türkische Armee in Rumelien ganz isoliert und eigentlich in demselben Verhältnis wie in Feindland.” Pomiankowski jelentése Conrad vezérkari főnöknek 1910. december 23-án. *Conrad von Hötzendorf, Franz: Aus meiner Dienstzeit. 1906–18. Wien–Berlin–Leipzig–München, 1925.* (a továbbiakban *Conrad: Aus meiner Dienstzeit*), Band 2. 159. p.

58 *Skendi: Albanian Political Thought*, 185. p.

59 Edhem pasa Torgut egyik alvezére volt, ő irányította a koszovói albánok elleni hadműveletet, ill. Torgut akcióit innen segítette. 1911. július 18-án, valószínűleg Nopca bízatosára, Ipek környékén muszlim albánok meggyilkolták.

60 Összefoglaló jelentés Achrenthalnak az albán felkelésről 1911 május 13-án. MKFF Kt. 38.

2. TÉRKÉP

A török csapatok helyzete 1911. május első hetében
(MKFF Kt. 38. Egy Ferenc Ferdinándnak készült jelzet nélküli térkép alapján.)

akció sem volt elképzelhetetlen.⁶¹ Május 10-én Torgut nyolc napos haladékot adott a malisszoroknak a fegyverletételre, akik időközben szállásterületük körül egyre több stratégiai fontosságú pontot foglaltak el. A hadjárat a hónap közepén indult meg. A pasa célja az volt, hogy a lázadókat a montenegrói határhoz szorítsa, ahol egyéb menekülési lehetőség híján megadásra kényszerítheti őket. Előrenyomulása közben az útjába eső albán falvakat és templomokat felégette, a lakosságot felkoncolta. Híre serege előtt járt, napról-napra növelve a menekülők és az ellenálló törzsek számát. Május 17-én felkelt Mati-föld és Dibra környéke, ezzel a török sereg hátában is keletkezett egy ellenséges terület. A pasa ekkor újabb proklamációt adott ki, amelyben bejelentette, hogy kész tárgyalni a malisszorokkal, majd a törzzsel fegyvernyugvást kötött. Ezt azonban május 23-án ő maga törte meg. A felkelés terjedését látva, a kormányzat újabb 10.000 embert küldött Torgut parancsnoksága alá.⁶²

Június elején az Oszmán birodalomra nézve rendkívül kedvezőtlenül alakultak az észak-albániai események: június 2-án a mirditák csatlakoztak a felkeléshez.⁶³ Ez önmagában is jelentős lépés volt, hiszen a törzs az észak-albániai népesség mintegy 10%-át tette ki.⁶⁴

A mirditák száma	Észak-Albánia lakossága
1890: 11.970	1890: 177.000
1918: 16.926	1930: 250.000

Lázadásukat Torgut katonai taktikája váltotta ki, aki arra törekedett, hogy „törzsenként oldja meg az albán kérdést”. A törzs lázadása magával vonta a holdudvarába tartozó kisebb törzsek felkelését is. A törökök mindig igyekeztek megőrizni azt a látszatot, hogy a fegyveres harcokban csak a katolikus albánok vesznek részt, valójában azonban néhány muszlim törzs is a felkelők oldalára állt, és ez már nemzeti színezetet adott az eseményeknek.

61 Pomiankowski jelentése. 1911. május 3. MKFF Kt. 38. No. 469.

62 A kis-ázsiai csapaterősítés május 28-án érkezett Shkodërba. Pomiankowski távirata a vezérkarnak 1911. május 27-én. MKFF Kt. 38. No. 582.

63 Zambaur shkodëri konzul távirata a külügyminisztériumba 1911. június 2-án. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 36. No. 6060. Zambaur, Adolf 1909-től 1913. november 28-ig shkodëri konzul, utána a Görögország pénzügyi ellenőrzésc miatt létrehozott nemzetközi bizottság tagja ill. az athéni konzulátus vezetője lett.

64 *Kaser, Karl*: Hirten, Kämpfer, Stammeshelden. Böhlau Verlag, Wien–Köln–Weimar, 1992. 344. p.

A felkelés elharapózása véleménynyilvánításra készítette a Balkánon érdekelt nagyhatalmakat. Oroszország nem örült annak, hogy a félszigeten újabb fegyveres konfliktus alakult ki, ami ráadásul a háború lehetőségét is magában foglalta Montenegró és Törökország között. Az orosz kormány támogatta a montenegrói vezetést, a menekültek ellátására pénzt és élelmet is küldött,⁶⁵ de nem kívánt konfrontálódni sem a Monarchiával,⁶⁶ sem a törökökkel. Olaszország szintén nem kívánt az albánok miatt nézeteltérésbe kerülni Ausztria-Magyarországgal; a hivatalos olasz külpolitika a balkáni status quo híve volt,⁶⁷ figyelmüket inkább Tripoliszra összpontosították.

A Monarchiában a közvélemény már április eleje óta a külügyminisztérium szemére vetette, hogy nem él protektorátusi jogaival. Mind a liberális (Neue Freie Presse, Die Zeit), mind a klerikális (Reichspost) sajtó számon kérte Aehrenthalon, hogy a Monarchia tétlen maradt akkor, amikor a két nagy rivális — Oroszország és Olaszország — igyekezett minél több hasznot húzni az ügyből. Conrad vezérkari főnök május közepén felhívta a külügyminiszter figyelmét arra, hogy a Monarchia 1908-ban elvesztette tekintélyét az albánok előtt, ami egy Szerbia és Montenegró elleni háború esetén nem kedvezne a Monarchiának. Aehrenthalnak írt levelében úgy vélte, hogy a malisszor lázadás alkalmat ad arra, hogy a dualista állam visszazserezze a bizalmukat.⁶⁸

Aehrenthal június elején tájékoztatta a közvéleményt a külügyminisztérium álláspontjáról.⁶⁹ Június 8-án a külügyminisztérium félhivatalos lapjában, a Fremdenblattban hosszú vezércikk jelent meg a Ballhausplatz politikájának módosulásáról. A cikk bevezetőjében röviden összefoglalta az albánok viszonyát az ifjútörök rezsimhez. Kezdetben az albánok nagy elvárással tekintettek az új hatalomra, amely

65 Az Evidenzbureau (a vezérkar hírszerző hivatala) jelentése a vezérkarnak 1911. június 22-én. MKFF Kt. 38. B. Nr. 673.

66 II. Miklós cár június első napjaiban ez ügyben fogadta Thurn osztrák–magyar nagykövetet, akivel szóban megerősítették a békét és a barátságot — mint a balkáni nyugalom egyik legfontosabb feltételét — a Monarchia és Oroszország között. A cár aggodalmát fejezte ki amiatt, hogy az albán felkelés egyre közelebb húzódik a montenegrói határhoz, mert ebből komplikációk adódhatnak. Mindamellet Thurn legnagyobb meglepetésére kijelentette, hogy Mahmud Shevket pasát alkalmasnak tartja a válság megoldására. Thurn-Valsassina nagykövet jelentése Szentpétervárról. 1911. május 27/június 9. Österreich–Ungarns Außenpolitik. Band 3. Nr. 2542. 254–55. p.; Graf Thurn-Valsassina, Douglas osztrák–magyar diplomata. 1905–1909 Szófiában diplomáciai képviselő, majd kövct (1909). 1911–1913 között szentpétervári nagykövet. Österreich–Ungarns Aussenpolitik. Band 9. 140. p.

67 San Guliano olasz külügyminiszter nyilatkozata a Reichspost-nak. 1911. június 10.

68 1911. május 11. *Conrad*: Aus meiner Dienstzeit. Band 2. 160. p.

69 Aehrenthal bizalmas tájékoztatása a nyári albániai eseményekről Pallavicininek 1911. július 22-én. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 38. Nr. 1697.

támogatásuk révén aligha jöhetett volna létre. Reményeikből hamar kiábrándultak és az őket ért méltánytalanságok végül az 1910–11-es felkelésekhez vezettek. A török vezetés úgy gondolta, hogy a nép lefegyverzése meg fogja oldani a kérdést. Ezt olyan kíméletlenül hajtották végre, hogy a Monarchia diplomáciája minden alkalmat megragadott arra, hogy „barátságos módon” közölje kétségeit a vállalkozást illetően, és felhívja a figyelmet arra, hogy a birodalom európai részének fenntartása mennyire szorosan kapcsolódik az albánokhoz. A „tanácsok” egy liberális és felvilágosult oszmán államhatalom albániai jelenlétét szolgálták. Konstantinápoly ezek előtt a javaslatok előtt elzárkózott. A cikk megfogalmazta, hogy a Monarchia Törökország egységében érdekelt, az albán kérdést „tisztán török belügynek” tekinti. Megemlíti, hogy Bécsnek kultuszprotektorátusi joga van a katolikus albánok felett, de ez nem jelenti azt, hogy az albánok nem legitim hatalom alatt élnek. Az utolsó mondat mégis a passzivitás feladására utalt: „... az európai Törökország fennmaradásának őszinte óhaja és az albán nép iránti különleges szimpátia ... feljogosítja diplomáciánkat arra, hogy kifejtse véleményét egy olyan politikáról, amely tarthatatlan állapotokhoz vezet.”⁷⁰ Aehrenthal ily módon belpolitikai megfontolásból felcsillantotta a Monarchia beavatkozásának lehetőségét.

A nagyhatalmak június derekán közös nyilatkozatban szólították fel Montenegrot és az oszmán birodalmat, hogy az „albán kérdés” rendezését tárgyalásokkal oldják meg. Az ifjú török vezetés elhatározta, hogy a felkelők lecsillapítására a szultán személyesen fog a térségbe utazni és amnesztiát hirdetni. Az úttól az albánok nemzeti sérelmeik orvoslátát várták. V. Mohamed szultán június 15-én érkezett Pristinába, ahol óriási tömeg fogadta. Másnap nagyszabású kiengesztelődési szertartást (*szelamlik*) tartottak, ahol a szultán ígéretet tett az adók csökkentésére, albán nyelvű iskolák létrehozására, fegyverviselési engedélyre, továbbá arra, hogy az albánok csak albán lakta területeken fognak katonai szolgálatot teljesíteni. Vállalta, hogy a lerombolt házakat saját költségén újjáépítteti. Az előző évek felkelőinek amnesztiát hirdetett. Az autonómia kérdését aggályosan megkerülte. A szultáni utazás azonban csalódást okozott: még a muszlim albánokat is kiábrándította a szultán „bökezése”.⁷¹

70 Fremdenblatt, 1911. június 8. 1. p. (A fordítás tőlem – Cs. K.)

71 A pristinai proklamáció értelmezésének tipikus példája, hogy azt maga a török belügyminiszter sem vette komolyan. „Amnestie Priatina bezieht sich nur auf angeklagte und verurteilte Personen, enthält keine Erwähnung von Malissoren, Steuererleichterung, Waffentragen, Rekrutierung, nationalen Konzessionen etc.” Pomiankowski június 19-i jelentése a vezérkarnak. MKFF Kt. 38. B. Nr. 568.

A felkelés továbbfejlődéséhez Torgut is hozzájárult. A szultáni útra figyelő albánok tétlenségét kihasználva, megtámadta a határ menti törzseket. A pasa ezután malisszor földre vetette magát: célja az volt, hogy kiirtsa a törzset és helyükbe boszniai muszlimokat telepítsen.⁷² A pasa csapataival az itthon maradottak nem akarták felvenni a harcot: néhány nappal a szultáni látogatás után megkezdődött a törzs tömeges exodus. Torgut június 20-n — a hadjárata alatt — egy újabb amnesztiáról szóló birodalmi rendeletet hirdetett ki: az részesülhetett amnesztiában, aki tíz napon belül hazatér. A Montenegróba menekült albánok ezt nem fogadták el. Válaszukban — június 23 — elutasították az ajánlatot, és tizenkét pontban fogalmazták meg követeléseiket; június végétől ez képezte a podgoricai tárgyalások alapját. Az „albán tizenkét pont” tulajdonképpen a nemzeti igényeket gyűjtötte csokorba: az albánok lakta vilajetek decentralizálását, az albán nyelvhasználat jogát, albán tisztviselőket és iskolákat, nemzeti elismerést, ill. saját küldöttek szabad választását követelték. A kötelező katonai szolgálatukat békeidőben hazai területeken töltsék le, az itt beszedett adókat fordítsák helyi szükségletekre, az elkobzott fegyvereket adják vissza. A szultán ezen túlmenően válaszon egy öt képviselő „főfelügyelőt”, akivel megkezdhetik a tárgyalásokat. Konstantinápoly június végén maga is belátta a tárgyalások szükségességét és az ifjútörökök mérsékelt szárnyához tartozó Sadr-Eddin bejt⁷³ június 27-én Podgoricába küldte.⁷⁴

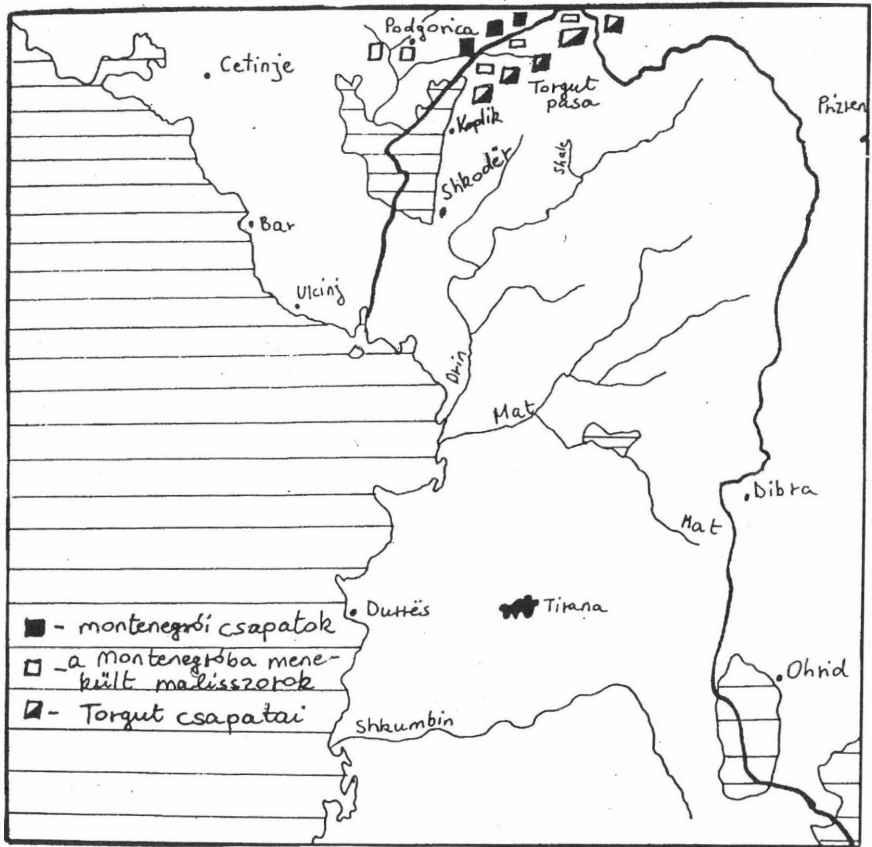
Montenegró a felkelés kezdete óta arra törekedett, hogy a malisszor kérdést nemzetközi szintre emelje, mert úgy vélte, így újabb területeket csatolhat el Törökországtól. Július elejéig úgy tűnt, hogy terveit siker koronázza, hiszen mindegyik nagyhatalom fellépett az albánokkal való békés megegyezés érdekében, ugyanakkor komoly konfliktusba nem akartak emiatt keveredni. Montenegró ilyenformán a nagyhatalmak akaratának végrehajtójaként tüntethette fel magát. Éppen ezért kellemetlenül érte a július 4-i „párducgrás”.⁷⁵ Az új válság elvonta a figyelmet az albán kérdéstől és ez nem kedvezett a kis szláv államnak. Miklós király ezért július

72 Napló. 3. rész, 30. p.

73 Sadr-Eddin bej 1910–11-ben montenegrói török kövct. A malisszorok hazatérését célzó tárgyalásokat is ő vezeti. Österreich–Ungarns Aussenpolitik, Band 9. 119. p.

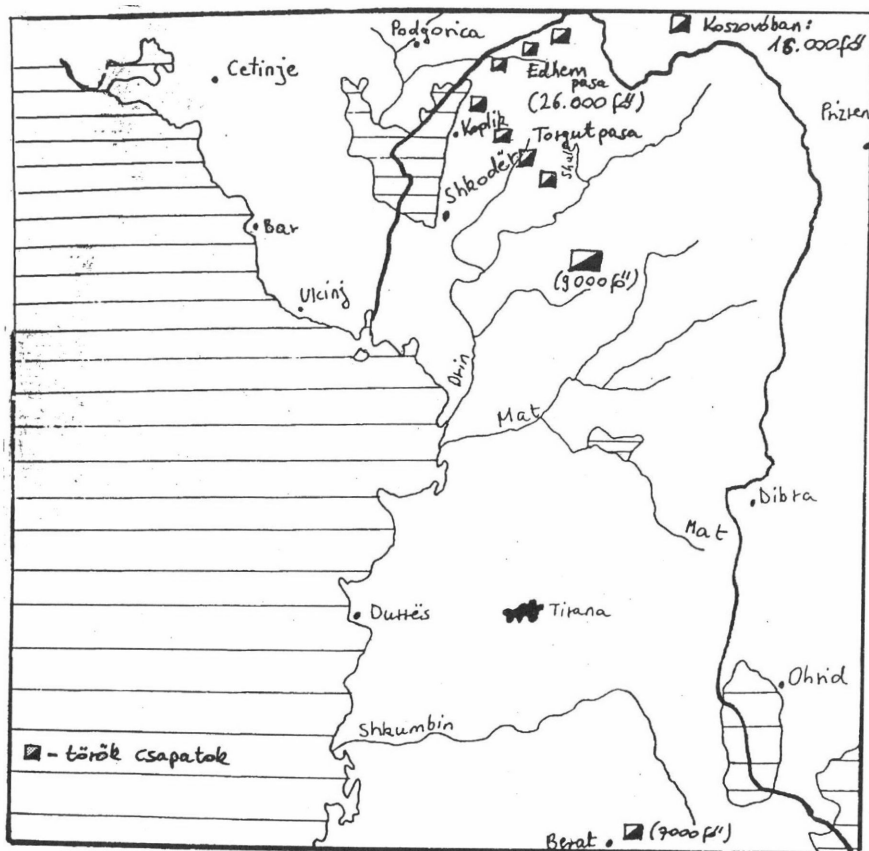
74 Giesl cettinjei kövct távirata a külügyminisztériumnak. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 36. No. 8729. Giesl von Gieslingen, Wladimir, pécsi születésű tábornok-diplomata 1888 óta látott el diplomáciai feladatokat a Balkánon: 1888-tól Sarajevóban állomásozott vezérkari századosként; 1893 végétől konstantinápolyi katonai attasé. 1899 és 1907 között athéni, majd szófia-i katonai attasé. 1909-től montenegrói kövcté nevezik ki, majd 1913-tól a belgrádi nagykövcti posztot kapta meg: 1914-ben ő adta át a Monarchia ultimátumát. Öst. Biographisches Lexikon. I. Band, 439. p.

75 A „Párduc” nevű német ágyúzászad által kiváltott második marokkói válságról van szó.

3. TÉRKÉP

Az 1911. június 10-i katonai helyzet.
(MKFF Kt. 38. Egy Ferenc Ferdinándnak készült jelzet nélküli térkép alapján)

4. TÉRKÉP

Az 1911. július 10-i katonai helyzet.

(MKFF Kt. 38. Egy Ferenc Ferdinándnak készült jelzet nélküli térkép alapján)

5-én általános mozgósítást rendelt el. Ezt csak demonstrációnak szánhatta, mert az erőviszonyok ekkor egyértelműen a törököknek kedveztek (4. térkép): 58.000 katonával állomásozott Albániában és Koszovóban, míg velük szemben Montenegró — Giesl báró cetinjai követ szerint — csak 25.000 embert tudott volna szembeállítani,⁷⁶ azt is csak hat nappal a mozgósítás elrendelése után. A követ szerint a mozgósítás mögött nem volt valódi háborús szándék.⁷⁷ Ezt maga Miklós király igazolta azzal, hogy július 6-án visszavonta előző napi parancsát. Valódi háborús szándék nem volt Törökország részéről sem, hiszen Jemenben és Szíriában is felkelések voltak.

Július első hetében Konstantinápolyban fontos események zajlottak le: az oszmán kormányzatban az ifjútörökök mérsékelt szárnya jutott túlsúlyra. A fővárosban ezentúl elsősorban a tárgyalásokban keresték a megoldást. Elképzelhető, hogy ebben a politikai fordulatban Pallavicininek is volt némi szerepe. A nagykövet azt „tanácsolta” a szultánnak, hogy a törökök mutassanak némi rugalmasságot „az albánok lefegyverzésének kérdésében”.⁷⁸

Sadr-Eddin bej július 9-én ült tárgyalóasztalhoz Podgoricában, és az oszmán kormányzat nevében egy nyolc pontból álló csomagot terjesztett elő. A fontosabb engedmények a következők voltak: az albánoknak a katonai szolgálatot vagy a Shkodëri vilajetben, vagy Konstantinápolyban kell letölteniük; a törzsfők közigazgatási hivatalokat kapnak; az adókat a lakosság teherbíró képességéhez fogják igazítani; a begyűjtött fegyvereket raktárakban fogják tárolni, csupán „szükség estén” adják ki, akinek pedig hivatásához tartozik a fegyverviselés, az csak fegyverviselési engedéllyel tarthatja azt; a birodalom utakat és iskolákat épít; a Montenegróból hazatérők között a kormányzat ételmet és pénzt fog osztani; végül ezek a pontok azonnal, feltétel nélkül életbe lépnek.⁷⁹ A török engedmények szabad nyelvhasználatot, nemzeti elismerést stb. nem tartalmaztak, ezért a malisszorok elutasították a tervezetet.⁸⁰ Sadr-Eddin bej ekkor Cetinjébe utazott, hogy tárgyaljon a montenegrói vezetéssel. Torgut a tárgyalások alatt is folytatott szórványos harcokat, de

76 Giesl báró jelentése alapján készült referátum a július 5-i helyzetről. MKFF Kt. 38.

77 „...seiner Ansicht (ti. Giesl) nach macht König Nikita möglichst viel Lärm, um sich entweder das Gebiet von Gusinje, welches nach dem Berliner Vertrag eigentlich zu Montenegro gehört, oder von Berane oder Teile der Ebene von Skutari von der Türken zu erpressen.” Giesl báró jelentése alapján készült referátum a július 5-i helyzetről. MKFF Kt. 38.

78 Pallavicini július 5-én feladott távirata. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 37. No. 9858.

79 „Türkische Konzessionen an die Malissoren”. Aláírás, dátum és jelzet nélkül ellátott kézirat. ÖStA HHStA; XIV. Albanien, Kt. 37. A pontokat közli a Die Zeit és a Das Vaterland július 10-i száma is.

80 Weincetl július 9-i távirata Cetinjéből. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 37. No. 6591.

ezek nem változtatottak számottevően a kialakult helyzeten. Annyit minden esetre „megtett”, hogy a Podgoricában tett török ígéreteket (a nyolcpontos csomagot) nem hirdette ki,⁸¹ és magát az információáramlást is igyekezett megakadályozni.

A konstantinápolyi politikai fordulat Torgut pozíciójára is hatással volt. Már július 16-a körül felmerült az ő és Edhem pasa leváltása.⁸² Utóbbit végül már nem tudták visszahívni: július 18-án muszlim (!) albánok egy csoportja meggyilkolta. Torgut visszahívására július 20-a körül került sor, utóda — a mérsékelt Abdullah Ferik pasa⁸³ — július 22-én érkezett Shkodërba. Abdullah pasa megérkezése fordulópont volt a malisszor törzs menekülése miatt kialakult konfliktusban, mert az ő kinevezése után már csak egyetlen akadálya volt a kérdés rendezésének: Montenegró kárpótlása. Miklós király július 21-én fogadta a nagyhatalmak képviselőit, és elmondta nekik, hogy a malisszorok addig maradnak királyságában, amíg megfelelő biztosítékokat nem kapnak a nekik tett engedmények mellé. Mivel a török követ nem nyilatkozott kedvezőtlenül a „tizenkét pontról”, ez hamarosan bekövetkezhet, akkor pedig a nagyhatalmak hozzájárulásával megszülethet a hivatalos megegyezés Montenegró és Törökország között is. A nagyhatalmi garanciának pedig a malisszorokat is ki kell elégítenie. Konstantinápoly ezek után a Montenegrónak adandó kedvezmények mellett döntött.⁸⁴ Ezzel Montenegró részéről is elhárult az akadály, és most már maga is hamar meg akart szabadulni eddigi pártfogoltjaitól.⁸⁵ Sadr-Eddin bej július végén, augusztus elején⁸⁶ megegyezett a montenegrói vezetéssel az albánok elé terjesztendő pontokról, majd visszatért Podgoricába. A török tárgyalóküldöttséget elkísérte Miklós király küldöttsége is, akik közölték a malisszorokkal: az uralkodó elvárja, hogy aláírják a megállapodást és hazatérje-

81 Zambaur július 15-i távirata. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 37. No. 7506.

82 Pomianowski egy július 16-i jelentésében („a jelenleg beteg”) Torgut utódját is megnevezte Abdullah pasa személyében. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 37. B. No. 770.

83 Abdullah Ferik pasa, oszmán tábornok. 1911-ben Torgut pasát váltja fel az albániai csapatok élén. 1912–13-ban az Európában harcoló török alakulatok egyik fővezére. Österreich–Ungarns Aussenpolitik. Band 9. 1. p.

84 Az észak-albániában állomásozó oszmán csapatok egy része is közel állt a lázadáshoz. Pallavicini július 29-én Achrenthalhoz írt emlékirata. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 38. No. 43.

85 Az albánok kényelmletlenné váltak Montenegró számára. A malisszorok sejtették valamit a törökökkel folytatott titkos tárgyalásokról, mert Zambaur értesülései szerint kijelentették, hogy Montenegró ellen is harcolnának, ha az „albán territóriumot” szeretne bekebelezni. Zambaur július 28-i emlékirata Achrenthalnak. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 38. No. 48.

86 Miklós király az utolsó pillanatban még változtatott a törökök „tizenkét pontján”, mondván hogy így kevesebb félrecétségre adnak okot a jövőben. Giesl augusztus 1-i jelentése. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 38. No. 54.

nek.⁸⁷ A magukra hagyott albán vezetők előtt nem maradt más megoldás, csak a törökök által felkínált koncessziók elfogadása. Az ünnepélyes aláírásra 1911. augusztus 3-án került sor. Abdullah pasa augusztus 11-én jelentette Konstantinápolynak, hogy a malisszor kérdés megoldódott.⁸⁸

Aehrenthal egy július 22-i Pallavicininek címzett utasításban⁸⁹ összegezte a Monarchia álláspontját az utóbbi hetek észak-albániai eseményei kapcsán. A felkelés közvetlen okaként a török vezetés albánokkal szembeni brutális fellépését nevezte meg. A törökök elnyomó politikája az albánokkal szemben, amellyel még a békét is fenyegették a montenegrói-török határon, a Ballhausplatz álláspontjának módosulásához vezetett. A Monarchia érdekeinek védelmében Törökországgal szemben alkalmazandó taktika megváltozásáról a június 8-i Fremdenblatt-cikk tájékoztatót. Az ügygel kapcsolatban két dolog határozta meg politikáját: egyrészt a török kormány értésére kellett adni, hogy az albán probléma túl komplex ahhoz, hogy erőszakkal oldják meg; másrészt pedig a dualista állam hagyományos érdekei a térségben. A Fremdenblatt-cikk az ifjútörök vezetést olyannyira felháborította, hogy a Monarchia diplomáciájának minden alkalmat meg kellett ragadnia Konstantinápoly megnyugtatóására. Aehrenthal felmérte, hogy a megoldáshoz szükség van a térségben érdekelt nagyhatalmakra, ezért Rómával és Szentpétervárral szorosabb kapcsolatot igyekezett kialakítani. A három kabinet megállapodott abban, hogy az albán kérdést Törökország belügyének tekintik. A külügyminiszter a három hatalom tárgyalásán arra törekedett, hogy a területi status quo-t háború esetén is biztosítsa. Aehrenthal szerint a törökök békés tárgyalásra való hajlandósága a dualista diplomácia befolyásának eredménye volt. Montenegro kapcsán úgy vélte, hogy a Monarchiának meg kell akadályoznia az észak-albánok „bekebelezését”, mert őket fel lehet használni a szláv elem előrenyomulásával szemben. Másrészt Cetinje céljainak akadályozásával Olaszország és Oroszország érdekérvényesítését is korlátozni lehet. Ha az albán-török megbékélés montenegrói segítséggel jön létre, akkor a térség nem fog megnyugodni, sőt ez újabb konfliktusok forrása lehet majd.

Az 1911. augusztus 3-án aláírt egyezmény nem hozta meg a várt eredményt az albánok számára. A lerombolt házak még decemberben is romokban álltak, az elpusztult állatokért senki nem fizetett kárpótlást, és a „nemzeti koncessziók” sem teljesültek.⁹⁰

87 Az Evidenzbureau augusztus 2-i jelentése. MKFF, Kt. 38. B. No. 839.

88 Fremdenblatt, 1911. augusztus 12.

89 Az albán kérdéscről július 22-én írt utasítás. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 38. Nr. 1697.

90 Pomiankowski 1911. december 20-i távirata a vczérkarnak. MKFF, Kt. 38. B. No. 1488.

A báró és a felkelés

1909–10-ben a Ballhausplatz új irányt szabott albán politikájának: amellet, hogy szükség esetére szövetségest látott bennük, nem kívánt aktívan politizálni az albánok érdekében. Az albán lakta vidékeken szolgálatot teljesítő konzulokat leváltották vagy áthelyezték: így például Kral helyébe az addigi prizreni konzult, Zambaurt nevezték ki. Az albánok előtt Torgut 1910-es büntető expedíciója idején lett nyilvánvaló, hogy a Monarchia nem kíván élni protektorátusi jogaival. Az oszmán csapatok pusztításai ellen ugyanis a törzsek a Monarchia külképviseletein kerestek segítséget, ám a konzulok ezt elutasították. Ez óriási megdöbbenést váltott ki, hiszen az előző évben éppen a Monarchia akarta őket fegyverekkel ellátni. Egy Zambaurt felkereső küldöttség a konzul elutasító válaszáat hallva úgy fakadt ki, hogy ha a külképviselet nem hajlandó segíteni, akkor az albánok Nopcsa báróhoz fognak fordulni, mert ő segíteni fog.⁹¹

Nopcsa a hírek hallatán azonnal Észak-Albániába akart utazni. A török hatóságok nem adtak beutazási engedélyt. Az utazást a Ballhausplatz sem támogatta, sőt azt megakadályozandó a bárót májusban Bécsbe rendelték konzultációra. Mindezek ellenére június 15-e már Shkodërban érte Nopcsát. Zambaurt ezt azonnal jelentette Bécsnek. Június 21-én Aehrenthal válaszában felszólította a konzult, hogy tudassa a helyi török kormányzóval: Nopcsa magánútja kellemetlen a külügyminisztériumnak.⁹² A külügyminiszter levelében a bárót hazatérésre szólította fel. Miután Konstantinápolyból Pallavicini is azt üzentte, hogy az utazás a helyi zavargások miatt tilos, a csalódott geológus június 30-án visszatért Bécsbe. Július 3-án felkereste Aehrenthalt. A külügyminiszterrel folytatott beszélgetés során leginkább a Monarchia tértelenségének okára volt kíváncsi. Felhívta a külügyminiszter figyelmét arra, hogy politikájával Montenegró karjaiba tereli az albánokat. Aehrenthal azt válaszolta, hogy az albán autonómia-törekvések veszélyeztetik az együttműködést az oszmán birodalommal.⁹³ A beszélgetés végén a külügyminiszter felszólította a bárót, hogy ne utazzon többet Albániába és a shkodëri háztartását számolja fel.

A báró már az 1909-ben sem bízott meg maradéktalanul a Ballhausplatzban, az albán akció után pedig még kevésbé. A külügyminisztérium iránt érzett ellenszenvé az 1910-es események hatására ellenségességgé fejlődött. Eddig sem rejtette

91 *Robel*: Franz Baron Nopcsa 72. p.

92 *Uo.* 74. p.

93 „Die Jungtürken sind mir mehr wert als die Albaner.” *Napló*, 3. rész 7. p.

véka alá véleményét az ellentmondást nehezen viselő Aehrenthallal⁹⁴ szemben, de komolyabb konfliktusuk 1910. július 3-ig nem volt. Július után azonban a felháborodott báró több olyan dolgot tett, amivel végleg kivívta maga ellen a külügyminiszter haragját. Nopcsa az Aehrenthallal folytatott beszélgetését megírta Preng Doçi mirdita egyházfőnek,⁹⁵ így többek között azt is, hogy a Monarchia nem érdekelt egy autonóm Albánia létrehozásában. A báró ezzel két dolgot akart elérni. Egyrészt informálta az albánokat a valós helyzetről, másrészt a külügyminisztériumot így akarta kurzusváltásra bírni. Nopcsa shkodëri háztartását titkárával számoltatta fel. Bajazidnak feladatul adta azt is, hogy nevében szidalmazza Aehrenthal „ostoba” albán politikáját.⁹⁶ A shkodëri konzul természetesen ezt azonnal megtáviratozta, ami után Nopcsát nem tartották többé lojálisnak.

A báró Bécsben felkereste Conrad vezérkari főnököt is, aki már nagyobb megértést tanúsított véleménye iránt. Egyetértettek abban, hogy a külügyminisztérium helytelen albán politikát folytat. A vezérkari főnökkel folytatott beszélgetésből kiderült: a báró elszánta magát arra, hogy az Aehrenthal által elkövetett „hibákat” kijavítsa.⁹⁷ Ezzel tulajdonképpen — teljesen önkényesen — autonóm külpolitikai tényezőnek nyilvánította magát.

A bécsi út után a báró visszatért eredeti szakterületéhez: Londonba utazott, ahol a British Múzeumban folytatott paleontológiai tanulmányokat. Kutakodásai mellett nem feledkezett meg arról, hogy a törökországi eseményeket figyelemmel kísérje. A malisszor felkelés hírére áprilisban Bécsbe utazott és „Albánia egy ismerője”⁹⁸ szignó alatt több cikket írt az albánokról. Május végén Erdélybe utazott, hogy előkészítsen egy expedíciót; a június 8-i Fremdenblatt-cikk azonban visszafordította. Úgy értelmezte a cikket, hogy ez fordulópontot jelent Aehrenthal politikájában. A bárót annyira fellelkesítette a cikk, hogy a konzervatív-keresztény

94 „Achrental war zielbewusst, brutal, eigensinnig, er duldete keinen Widerspruch, war befehlshaberisch aber gescheidt nur wurde der Verstand nachdem er Graf geworden war vom der Begierde um jeden Preis recht zu behalten, Vollkommen unterdrückt. Wenn durch Bezweifeln seines Verstandes seine Eitelkeit gekränkt wurde, wurde er sogar kleinlich; daher ergab sich sein Feder- und Primaballerinen Krieg mit Iswolsky.” Napló, 3. rész 7.p.

95 *Robel*: Franz Baron Nopcsa 76. p.

96 Napló, 3. rész 8. p.

97 „Ich (ti. Nopcsa) motivierte mein Vorgehen damit, dass ich wenigstens mich bei den Albanern conservieren wolle, da dereinst der Augenblick kommen werde, wo wir die Albaner brauchen würden und wo ich vielleicht durch meinen persönlichen Einfluss die Fehler Aehrentals werde reparieren können,…” Napló, 3. rész 8.p.

98 Napló, 3. rész 25. p.

„Das Vaterland” és a liberális-ellenzéki „Die Zeit” című újságokban a külügyminisztériumot dicsérő írásokat jelentetett meg.

Az észak-albániai felkelés június közepére kiterjedt, ezért Nopcsa elhatározta, hogy a Die Zeit nem hivatalos tudósítójaként személyesen tájékozódik. A külügyminisztérium tiltása ellenére gőzhajóra szállt. A hajón találkozott néhány malisszorral, akik informálták a kialakult helyzetről. A báró ekkor elhatározta, hogy az albánok érdekében kockázatos magánakcióba fog.⁹⁹ A határátkeléskor a vámnál határozott magatartása olyan benyomást keltett, mintha hivatalos úton lenne. Viselkedésével szándékosan arra törekedett, hogy elterjedjen róla a pletyka: a Ballhausplatz megbízásából járt el.¹⁰⁰

A báró shkodëri jelenléte (június 16-n érkezett meg) meglepte a külügyminisztert, mivel úgy tudta, hogy Nopcsa Londonban tartózkodik. Zambaur jelentései nyomán a Ballhausplatz tudomására jutott a báró magatartása is. A konzul tudósította Aehrenthalt, hogy Nopcsa fellépésével el tudta hitetni a helyi hatóságokkal: titkos küldetés végrehajtására érkezett ide. A Monarchiával fennálló baráti viszony miatt a törökök nem kockáztatták meg, hogy „Bécs ügynökének” titkos megbízatását hátráltassák.

A báró már a határon azt követelte a török tisztviselőktől, hogy találkozhasson Torgut pasával. A vámosokra Nopcsa nagy benyomást tehetett, mert azonnal elárulták a főhadiszállás (Koplik) helyét. A bárónak ezek után már csak a találkozót kellett elintéznie, ezért kihallgatást kért Halil bejtől, az Ifjútörök Bizottság helyi vezetőjétől. A bej fanatikus, beképzelt és autokratikus gondolkodású volt, Nopcsa még Bécsből ismerte. Tudta, hogy Halilnak imponál a durva fellépés, ezért a következő mondattal szólította meg: „Mondja, tulajdonképpen milyen butaságot csinálnak az ifjútörökök itt, Albániában?” A bej a kérdésre nem válaszolt, mivel a mirdita tolmácsot Nopcsa hozta és számítani lehetett rá, hogy amit a beszélgetés során hallott, azt a városban el fogja terjeszteni. Halil ezért időt kért és este — egy saját tolmács kíséretében — felkereste a bárót szállásán. A bej azt hitte, hogy Nopcsa Aehrenthalt képviseli, ezért őszintén feltárta a politikai-katonai helyzetet. A beszélgetés után a báró táviratban kérte Torgut pasát, hogy fogadja. A török főparancsnok válaszában június 22-ben jelölte meg a találkozásra alkalmas időpontot.

99 „Mein Eingreifen in die Malissoren Angelegenheiten des Jahres 1911 war übrigens das riskierteste Experiment, das ich je unternahm, ...” Napló, 3. rész, 28. p.

100 „Ich behauptete natürlich nicht, vom Ballhausplatz geschickt worden zu sein, doch sage ich jedermann, der es hören will, dass sich meine Ansichten mit dem im schnell berühmt geworden Fremdenblatt vertreten vollkommen decken.” Napló, 3. rész, 27. p.

A báró a találkozóiig jól kihasználta a rendelkezésére álló időt: újabb információkat szerzett. A június 20-án kiadott proklamáció megjelenése után felkereste Halil tolmácsa, hogy megkérdezze róla a véleményét. A báró — tudva, hogy szavai el fognak terjedni a városban — nagyon durva hangnemet megütve, nevetségnek és irritálóknak minősítette a kiáltványt, kihirdetőjét pedig bolondnak.¹⁰¹

Június 22-én Koplikban Nopcsa találkozott Torguttal.¹⁰² A báró itt is úgy lépett fel, mintha Aehrenthal teljhatalmú megbízottja lett volna; a pasa azonban már tudta, hogy magánemberként tartózkodik itt,¹⁰³ jóllehet Nopcsát ő maga is a Monarchia ügynökének tartotta. Torgut őszinte volt a báróval: elmondta, hogy hadjárata céljaul a malisszorok teljes kiirtását tűzte ki. A törzs pusztulása intő jel lenne a többi katolikus törzsnek is. Torgut hosszú távú feladatának az albán nemzettudat leépítését tartotta. Nopcsa ezután a török katonaság pusztításairól faggatta a pasát. Torgut válaszul felkérte a bárót, hogy kísérje el egyik útjára és győződjön meg ennek mértékéről saját szemével.¹⁰⁴ Nopcsa ezt elutasította. A beszélgetés végére a báró véleménye megenyhülhetett a török tiszt iránt, mert távozása előtt megígérte, hogy megpróbálja befolyását a malisszoroknál kihasználni a törzs hazatérése érdekében. Nopcsa még aznap este visszatért Shkodërba, ahol szolgájától hallott új információk alapján rájött, hogy Torgut — amikor közös útra hívta — kompromittálni akarta az albánok előtt. A báró ezért újabb színlelőadást rendezett: másnap — míg Torgut a shala törzs megbüntetésére indult — felkereste a vilajet tolmácsát és kiabálni kezdett vele úgy, hogy az utcán is meghallják. Látván, hogy a hivatalnok kellőképpen megijedt, mondanivalóját a következő szavakkal fejezte be: „Hát jól van! megígérhetem, ha én innen elmegyek, az Törökország vége lesz.”, majd fellépésével elégedetten Podgoricán keresztül Cetinjébe utazott. Útközben táviratot adott fel Torgutnak, amelyben visszavonta ajánlatát a malisszorok hazatérésére vo-

101 Napló, 3. rész, 29. p. A báró véleményét franciául fogalmazta meg. A naplóban előforduló francia részek fordítását ezúton szeretném megköszönni Iltzsés Máté és Romsics Gergely barátoknak.

102 Az Evidenzburcau június 22-i jelentése. MKFF Kt. 38. B. Nr. 673.

103 *Robel*: Franz Baron Nopcsa 81. p.

104 Utóbb kiderült, hogy Nopcsa nem döntött rosszul, mert a pasa csapdát állított neki. Az útra — kellő számú katonasággal — ő is elkísérte volna a bárót. Torgut olyan útvonalat választott ki, amely a shala törzs területe felé irányult volna, akiket éppen ez idő tájt akart leverni. A török katonaság élni lovagló „Baron” egy éltre kompromittálta volna magát az albánok előtt. Napló, 3. rész, 30. p.

natkozólag.¹⁰⁵ A báró Montenegróban beszélt a felkelőkkel, majd tapasztalatait június 22-én megírta Conrad vezérkari főnöknek.¹⁰⁶

A báró levele¹⁰⁷ az egyik legfontosabb forrás a malisszor felkelés „montenegrói szakaszának” megismeréséhez. A Montenegróba menekültek között három politikai csoportot különböztetett meg: az első a Sokol Baci vezette „montenegrói párt”, akik a királyság érdekeit képviselték. Őket támogatta az anyagilag érdekelt — Sokol vezette — ‘Menekülteket Segítő Montenegrói Bizottság’, amely az élelemelosztást irányította. Nopcsa szerint Sokol Baci az albánok teljes kiszolgáltatására törekedett, továbbá arra, hogy a nekik szánt pénzből és élelemből meggazdagodjon. A másik párt a „nemzeti párt” volt, amelyet Ismail Kemal konstantinápolyi parlamenti képviselő — a későbbi önálló Albánia kikiáltója — vezetett. Ők az autonóm Albániáért küzdöttek, ám támogatottságuk meg sem közelítette a „montenegrói pártét”. A menekültek valós érdekeit képviselő harmadik — valójában nem létező — csoport vezetőjének a báró magát nevezte meg. A Conradnak írt levél szerint Nopcsa hitt abban, hogy tekintélyével bírja a malisszorok támogatását és hogy eredményesen szólhat bele sorsukba.¹⁰⁸ A báró azonban tévedett: ez komoly nemzetközi vonatkozásoktól sem mentes konfliktus volt, ahol az ő fellépése csak további bonyodalmakat, a Ballhausplatznak kínos magyarázkodásokat okozhatott. A törökök közül a tárgyalásokat vezető mérsékelt Sadr-Eddin bejről jók voltak Nopcsa benyomásai: szerinte a bej őszintén törekedett a békés megoldásra. A hely-

105 „Mivel az amnesztia bejelentése és a csapatok Šala felé való megindítása számomra azt bizonyítja, hogy Excellenciád a Dečië affért most nagyobb formában ismétli meg, arra kérem Önt, hogy a köztünk történt beszélgetés során elhangzottakat tekintse meghaladottnak, mivel nem akarom, hogy békét kereső szavaimat az Ön katonai akciói dezavualják.” Romsics Gergely fordítása. Napló, 3. rész, 32. p.

106 A Monarchia hírszerzésének egyik fő területe — Oroszország és Olaszország mellett — a Balkán volt. 1911. januárjában Achrenthal, egy biztonságpolitikai konferencián, az „utazó ügynökök” (a Generalstab, Evidenzbureau ill. a Landesbeschreibungsbureau által hírszerzési feladatokkal megbízott k. u. k. tisztviselők „magán turista útvajairól” van szó) alkalmazását veszelesnek minősítette, ezért megtiltotta további balkáni alkalmazásukat. *Brettnner-Messler, Horst: Die Balkanpolitik Conrad von Hötzenndorf. 1966. Wien, Phil. Diss. 21. p.* A báró jelentésével egyébként az Evidenzbureau számos kirendeltségének munkáját segítette, így például a római csoportét is: „Nebst vielen sonstigen Informationen über Albanien erhielt ich solche auch durch Herrn Franz Baron Nopcsa, der ... die albanische Sprache beherrschte, zahlreiche Beziehungen, insbesondere bei den Stämmen im Norden des Landes hatte und uns sehr wertvolle Dienste leistete.” Mictzl római katonai attasé levele Conradnak. *Conrad: Aus meiner Dienstzeit, Band 2. 162. p.*

107 A levelet közli: *Conrad: Aus meiner Dienstzeit, Band 2. 163–166. p.*

108 „Als dritte Partei möchte ich mich hinstellen, da alle Malissoren mich versichern, sie würden mir in allem und jedem folgen...” *Conrad: Aus meiner Dienstzeit, Band 2. 164.p.*

zetjelentés után a báró azt javasolta a vezérkari főnöknek, hogy a Monarchia szervezzen egy „segélyakciót”, amellyel a rászoruló albánok bizalmát újra Ausztria-Magyarország irányába lehetne fordítani.

A báró Montenegróban szorgalmasan látogatta a menekültek táborait, és jelentékeny mennyiségű készpénzt osztott ki közöttük¹⁰⁹. A konzulok ill. az Evidenzbureau jelentései szerint Nopcsa tevékenysége azt a látszatot keltette, mintha a Monarchia titokban támogatná az albánokat. Ez rendkívül kényes lehetett Aehrenthalnak, hiszen éppen ekkor indultak meg ez ügyben a diplomáciai egyeztetések Bécs, Róma és Szentpétervár között.¹¹⁰

Nopcsa montenegrói tartózkodásakor arra törekedett, hogy az albán politikusokkal minél jobb kapcsolata legyen; a harcoló törzsek pozíciói megerősödjenek, a montenegrói befolyás háttérbe szoruljon, ill. hogy a mérsékelt ifjútörök követség sikerrel járjon.¹¹¹ A báró óriási lendülettel vetette bele magát a maga által kitűzött feladatok végrehajtásába. A törzsek megnyerését elsősorban anyagi eszközök segítségével kívánta elérni: saját vagyonából 1500 koronát áldozott erre a célra. Cetinjében és Podgoricában megkeresett több albán vezetőt, akikkel az albánok nemzetközi helyzetéről és megítéléséről beszélt. A báró azt javasolta, hogy a felkelés továbbterjedése érdekében nyerjék meg a muszlim törzsek támogatását is. Beszélt egy Prek Gjeta Zogu nevű rugova törzsbeli vezetővel is, akit Ipek környéki törzsének lázítására biztatott.¹¹² A felkelők után a báró felkereste Sadr-Eddin bejt, és elmondta neki megoldási javaslatait. A bej kérésére ezeket írásban is megfogalmazta.¹¹³

A montenegrói befolyás aláásásához a szerencse is kedvezett: a báró egy megbízható forrásból megtudta, hogy Sokol Baci a segélypénzeket elsikkasztotta. A báró ezzel az információval a birtokában agitálni kezdett a malisszor vezetők között, ami Sokol fülébe jutott. A „montenegrói párt” vezetője elhatározta, hogy megöleti Nopcsát, ezért megbízott egy Mar Gjekan nevű embert a gyilkosság megtervezésével. A terv eleve kudarcra volt ítélve: a gyilkossággal megbízott férfit a báró hosszú ideig pénzelte, így a tervet maga Mar Gjekan tárta fel az „áldozat” előtt.¹¹⁴ Nopcsa először felháborodott, majd rájött arra, hogy ezt a hírt még a maga

¹⁰⁹ Az Evidenzbureau június 28-i jelentése. MKFF, Kt. 38. B. Nr. 694.

¹¹⁰ Aehrenthal Pallavicininck az albán kérdésről július 22-én irt leirata. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 38. Nr. 1697.

¹¹¹ Napló, 3. rész, 32. p.

¹¹² A báró a következőket mondta Prenknek: „Du musst dein Gewehr bei Ipek so ... drücken, dass sein Knall bis Wien dringt.” Napló, 3. rész, 33. p.

¹¹³ Napló, 3. rész, 34. p.

¹¹⁴ Napló, 3. rész, 36. p.

javára fordíthatja: Sokol ugyanis a montenegrói uralkodó embere volt, így ha „akció” közben kapják el, az nemzetközi bonyodalmakat válthatott volna ki. A báró gondosan kidolgozta az ellencsapdát, majd felkereste a Monarchia követségét. Giesl előtt feltárta tervét, amiről a meghökkent konzul lebeszélte: egyrészt ez tovább bonyolítaná a helyzetet, másrészt Miklós király sem engedné bizalmi emberét bíróság elé állítani.

Június utolsó napjaiban a báró előtt világossá vált, hogy Montenegroban senki nem tekinti tárgyalófélnek. Terveit a Ballhausplatz nem támogatta, a cetinjei vezetés sikerrel szigetelte el a menekültektől, és a török delegáció sem vette figyelembe közvetítő szándékát. Nopcsa ezért elhatározta, hogy a sajtó útján próbál meg nyomást gyakorolni Aehrenthalra. Ezt elsősorban a bécsi nagysajtón keresztül kívánta megvalósítani, de utat talált a „Times” szerkesztőségéhez is. A báró még Cetinjében megismerkedett a Times helyi levelezőjével,¹¹⁵ akin keresztül a Die Zeit-nak küldött tudósításait a brit lap is közölte. A Times szerepet kapott Nopcsa Ballhausplatz ellen indított júliusi sajtóhadjáratában is. A báró végül — megfogadva Giesl tanácsát — június végén–július elején visszatért Bécsbe.

A sajtóhadjárat

Nopcsa sajtóhoz fordulása újabb lehetőséget kínált céljai eléréséhez. Albániai útjának sikertelensége miatt úgy érezte nem maradt más eszköz az albánok megmentésére, csak a „média”. A báró rendkívül termékeny író volt, a szó és az írás hatalmát mindig nagyra tartotta¹¹⁶. Cikkeivel minél nagyobb tömegeket igyekezett informálni mind az albánok belső viszonyairól, mind a nemzetközi megítélésükről. Edigi írásai ugyan gyakran voltak politikai indíttatásúak, de ezek nem voltak külügyminisztérium-ellenesek. Nopcsa ezúttal elszánta magát arra, hogy szembeszáll a külügyi vezetésével, és a hazai közvélemény elé tárja az észak-albániai felkelés minden borzalmát. Sajtóhadjáratot indított, amellyel fel akarta rázni a Monarchia

¹¹⁵ Napló, 3. rész, 35. p.

¹¹⁶ A báró még Shkodërban egy barátaival folytatott beszélgetés alkalmával elővette a ceruzáját és azt állította, hogy Koplikban megölhette volna Torgutot csapatai között. A barátai erre meghökkentek, mire ő rámutatott a ceruzájára és azt mondta: „Nézzétek, ez az én revolverem!” („Sicht, dies ist mein Revolver!”) Napló, 3. rész, 34. p.

„lelkiismeretét”. Tervének megvalósításához olyan újságokat választott, amelyeket mind példányszám, mind szellemiség tekintetében a legolvasottabb lapok között tartottak számon.

Nopcsa még júniusban vette fel a kapcsolatot a liberális Die Zeit szerkesztőjével, Heinrich Kanner-rel. A lap¹¹⁷ baloldali-liberális nézeteket vallott. Külpolitikai kérdésekben általában a külügyminisztérium ellen foglalt állást, mert ellenezte a német szövetséget, ill. liberális szemléletől távol állt a Ballhausplatz dinasztikus elemekkel tarkított politikája. Az albán események újabb támadási felületet nyújtottak Aehrenthal ellen.

A katolikus-konzervatív Das Vaterland-hoz a Die Zeit szerkesztőségén keresztül jutott el a báró. Az újság¹¹⁸ nagyrészt külpolitikával foglalkozott: elsősorban a Monarchia tradicionális külpolitikai törekvéseit támogatta. Ebben az időszakban már erősen rászorult a szubvenciókra. Közepes példányszáma ellenére tekintélyes lapnak számított.

117 A Die Zeit-et 1894-ben alapította Heinrich Kanner és Isidor Singer a new yorki „Nation” mintájára. 1902-től napilap. Kezdetben kultúrpolitikai folyóirat volt, később azonban a politika és a gazdaság nagyobb hangsúlyt kapott. Típusát tekintve az ún. Weltblatt-ok és a helyi újságok között állt. A külpolitikával nem foglalkozott az átlagosnál jelentősebb mértékben, ám belpolitikai rovata (a helyi híreket leszámítva) és kulturális tájékoztatása rendkívül igényes volt. A külpolitikát illetően nem volt híve a Németországgal kialakított szövetségnek, inkább orosz- és szerbbarát volt. A hazai viszonyokat tekintve a Die Zeit ellenezte a keresztényszocialista, szociáldemokrata és német nacionalista mozgalmakat. A nagypolgárságot és az arisztokráciát nem tudta olvasóinak táborába csábítani. A többi liberális lappal nem volt jó a viszonyuk (pl. Neue Freie Presse). Pédányszáma 1902-től 1917-ig 5000-ról 35.000-ra nőtt, így a legnagyobb példányszámú lapok közé tartozott. A lapba rendszeresen publikált többek között Thomas Masaryk, Karl Kramar, ill. Theodor Herzl. *Paupié, Kurt: Handbuch der österreichischen Pressegeschichte 1848–1959. Band 1. Stuttgart–Wien, 1960.* (a továbbiakban *Paupié, Kurt: Handbuch*), 160–161. p.

118 A Das Vaterland 1860-tól jelent meg Bécsben. Az alapító bizottságban nagyrészt cseh nemcek vettek részt. 1893 óta napilap, alcíme: „a katolikus irányzat vezető lapja a Monarchián belül”. Világnézete katolikus-konzervatív volt. Elsősorban külpolitikával foglalkozott. A laptulajdonosok egy részének cseh mivolta miatt belpolitikai szempontból a föderalista nézeteket támogatta; fellépett mindenfajta nacionalizmus ellen. A Vaterland 1911 végén szűnt meg, mert a nagy vetélytárrsal, a Reichsposttal nem bírta a versenyt. A kezdeti 8000-es példányszám ekkorra 5000-ra esett vissza. *Paupié, Kurt: Handbuch.* 95–96. p.

A báró sajtóhadjárataiban részt vett a keresztényszocialista Reichspost¹¹⁹ is. Nopcsa valószínűleg a Ferenc Ferdinánd-csoporton keresztül talált összekötöttést ide. A Reichspost egyik alapvető külpolitikai célkitűzése a Monarchia nagyhatalmi politizálásának támogatása, ill. kritikája volt. Nopcsa leleményességét mutatja, hogy e három eltérő világnézetű lap három különböző okból felvállalta Aehrental albán politikájának bírálatát.

A báró, memoárjának tanúsága szerint, hét cikket¹²⁰ írt júliusban a külügyminisztérium ellen. A cikkeket „Albánia egy ismerője”, „Törökország egy ismerője”, „egy nem albániai szemtanú”, „jól értesült helyről”, a „rugóvezek egy ismerője” szignóval, ill. saját nevével jegyezte. Nopcsa több cikket is írt, melyeket nem sorolt a sajtóhadjáratahoz, mégis tartalmi és stílusjegyek, szignó, ill. a helyi viszonyok alapos ismerete alapján feltételezhető, hogy legkevesebb három cikk¹²¹ még ide sorolható. A visszaemlékezés 1918–19-ben készült, így elképzelhető, hogy a báró egyszerűen kifejejtette ezeket. Az említett három írást a sajtókampány részének tekintjük.

A báró sajtókampányában arra törekedett, hogy az ifjútörökök albán politikáját minél sötétebb színben mutassa be. A Die Zeit-ban megjelent cikkek elsősorban az oszmán politika brutalitását mutatták be, Törökországot igyekeztek civilizálatlan, nem szalonképes államként feltüntetni. Az albán kérdést az általános szabadságjogok szempontjából megközelítő írások voltak ezek, amelyek felhívták a figyelmet arra, hogy a Ballhausplatz e kérdésben tanúsított passzivitása egyrészt a kultuszprotektorátusi jogok miatt nehezen magyarázható, másrészt ez naponta katolikus emberek életébe kerül. Nopcsa első cikke a malisszorok mentalitásának bemutatásával világított rá a „török megoldás” értelmetlenségére.¹²² A malisszor férfi

119 A Reichspostot 1893-ban Linzben alapították abból a célból, hogy a sok jelentéktelen egyházi lap helyett legyen egy nagy példányszámú, olcsó katolikus újság. A kezdeti alacsony példányszámból a Reichspost hamar a legnagyobbak közé nőtte ki magát: 1910-ben 23.000, 1914-ben pedig már 36.000 darabot adtak el belőle. A lap főleg bel- és egyházpolitikával foglalkozott, de külpolitikai kérdésekben is gyakran állást foglalt. Külpolitikai cikkeiben támogatta a Németországgal kialakított szövetségi rendszert, és határozott nagyhatalmi politikát követelt. Nézeteit gyakran ütköztette a Fremdenblattnal. Fellepelt a német nacionalizmus, a szociáldemokrácia ill. a liberalizmus ellen, bár választójogi kérdésekben a szociáldemokraták nézetét osztotta. Támogatta Lucger antiszemita nézetét, de a Schönerer-féle rasszista szemléletet elutasította. A Reichspost közeli kapcsolatban állt Ferenc Ferdinánddal. *Paupióé, Kurt*: Handbuch 98–99. p.

120 Die Zeit 1911. július 8., július 9., július 11.; Das Vaterland július 12., július 13.; Reichspost július 19. A július 11-i Die Zeit cikk angolul is megjelent a Times július 11-i számában.

121 Die Zeit 1911. július 2. ill. július 4.; Reichspost 1911. július 14.

122 „Malissoren und Jungtürken - von einem Kenner Albanien's”. Die Zeit 1911. július 2. A napló nem említi a cikket.

személyes becsvágya maga felett nem tűr meg más hatalmat, csak a törzsfőét. Ezért eleve nem hajlandó engedelmessé válni egy török kormányzónak, csupán akkor, ha azt törzsi előjárója parancsolja. Mentalitásának legfontosabb eleme a becsület, amiért az életét is kész habozás nélkül feláldozni. Becsületsértés például az adott szó meg nem tartása: az ifjútörökök az előző évben tett ígéreteiket nem tartották meg. Ezek alapján a törökök vagy kiirtják az utolsó emberig a malisszorokat vagy szembenéznek a törzs bosszúvágyával. A báró szerint az albánok részéről nem lett volna akadály a megbékélésnek, az csupán Konstantinápoly jóakarátán múltott.

Július elején a Reichspost is vállalkozott egy, az ifjútörökök politikáját kritizáló írásának közzétételére, amelyben elsősorban a hazugságokon alapuló oszmán diplomáciát vette tűz alá.¹²³ A kampány első igazán jelentős cikke július 8-án jelent meg a *Die Zeit*-ban.¹²⁴ Ez az írás egy interjú, amelyben a báró albániai útjának tapasztalatait foglalta össze. Ebben a forradalmat lokális tünetnek tartotta, amely azonban általános elégedetlenséget takart. Ennek okát az ifjútörökök „bajonett-diplomáciájában” látta: az erőszakos adószedésben és újonccsábításban. Montenegró helyzetének elemzésekor Nopcsa rámutatott arra, hogy a kis állam feladta eddigi albán-ellenességét, és igyekezett kihasználni a birodalommal kialakult szembesülését. Ezzel az volt a célja, hogy az albánokat felőrölje a küzdelem, és így területeiket könnyebben megszerezhesse. Torgut és Sadr-Eddin politikájának — azaz az ifjútörökök radikális és mérsékelt szárnyának — rövid bemutatása után¹²⁵ a riporter feltette a legfontosabb kérdést: hogy viszonyul az eseményekhez Ausztria-Magyarország diplomáciája? A Monarchia helyzete Nopcsa szerint rendkívül rossz volt. Formailag létezett a kultuszprotektorátus a katolikus területek felett, de ennek semmi gyakorlati eredménye nem maradt. Az albánok az előző évtizedekben hozzászórtak Bécs támogatásához, és bíztak a dualista államban, amit a Ballhausplatz diplomáciai manőverei teljesen elvesztek. Ez pedig semmi esetre sem szolgálta a Monarchia érdekeit, hiszen ha a montenegrói vezetés eléri célját, azaz az albánok megtizedelését, akkor pusztán diplomáciai úton a Ballhausplatz nem fogja tudni megakadályozni a kis állam területi gyarapodását. Amennyiben az albánok „győznek” és autonóm területet kapnak, ott Olaszország fogja befolyását érvényesíteni.

123 „Die Jungtürkische Politik der Lüge — von einem Kenner Albanien”. Reichspost 1911. július 4. A napló nem említi a cikket.

124 „Reiseindrücke aus Albanien — Äußerungen von Baron Nopcsa”. *Die Zeit* 1911. július 8.

125 Torgut bemutatása kapcsán némi magyar vonatkozás is előkerült. Torgut egykor Bukarestben katonai attasé volt, emiatt tájékozott lehetett az erdélyi viszonyokról illetően. Politikáját azzal magyarázta Nopcsának, hogy amit a törökök Albániában csinálnak, az ugyanaz, mint amit a magyarok tesznek Erdélyben a románokkal. *Die Zeit* 1911. július 8-i cikk 1. p.

„Képesek-e a törökök civilizálódni?” tette fel a durva kérdést a következő írás.¹²⁶ Az egyszerűen csak kisázsiai hordának degradált törökök albániai kegyetlenkedései kapcsán a báró rövid kérdéseket tett fel, amelyekben a törökök és a „civilizáció” kapcsolatára világít rá meglehetősen egyoldalú módon. Ezekben a kérdésekben a „barbár horda” úgy jelenik meg, mint egy Kis-Ázsiából előtörő erőszakos társaság, akik maguk előtt minden — bizánci, arab, szerb — civilizációt elpusztítottak, de maguk újat alkotni nem voltak képesek. A XIX. század folyamán függetlenné vált balkáni országok csak azután indulhattak fejlődésnek, hogy lerázták az oszmán igit. Ezek alapján megállapítja, hogy a török uralom alatt élő albániai népesség kulturális fejlődése nem garantált, ezért az albánok emancipációs törekvéseit az európai béke és a Balkán-félsziget nyugalma érdekében nem szabadna elvetni.

A sajtókampány keretében a báró egy egész cikket szentelt Torgut pasának.¹²⁷ Ennek angol nyelvű változatát közölte a Times is.¹²⁸ A pasa — írta a báró — nyíltan a katolikus törzsek kiirtására törekedett. Ezt úgy tudta elérni, hogy csapataival a tengertől Koszovóig katonai kordont vont (3. térkép). Ezzel kettévágta a malisszor törzset, hiszen míg egy részük Podgoricába menekült, addig másik részük az Adriamenti mocsarakban, a téli szálláson rekedt. A nyáron maláriás vidéken sem az emberek, sem az állatok nem bírták az éghajlatot. A báró szerint 16.000 ember rekedt így a tengerparti mocsarakban. Ezeknek az embereknek jelentős része 1910-ben is lojális maradt az oszmán birodalomhoz, a pasa mégis halálra ítélte őket. Torgut Shala hegyvidéki hadművelete is „eredményes volt”. A hadiállapot beálltával a Shkodérból rendszeresen érkező élelmiszerszállítmányok leálltak, aminek két komoly következménye lett. Shalában kénytelenek voltak levágni az állatállomány jelentős részét, ami a törzsek gazdasági ellehetetlenüléséhez vezetett, hiszen megélhetésük a nyájakra épült. Ráadásul az így szerzett élelmiszerkészlet is csak néhány hétre lett volna elegendő. A shalai férfiak kénytelenek voltak bandákba tömörülve fegyveres erővel megkísérelni az áttörést Montenegróba, ahol élelmet tudtak volna szerezni családjaiknak. Torgut csapatai azonban éppen az ilyen kitérés kísérletekre vártak. A báró a cikk végén ismét feltette a kérdést: vajon az „európai diplomácia” mikor vet véget ennek a népirtásnak?

126 „Sind die Türken Zivilisationsfähig? — Acht Fragen und sieben Antworten von einem Kenner der Türcki.” Die Zeit 1911. július 9.

127 „Torghut Schevkets Kriegsführung — von einem nichtalbanischen Augenzeugen.” Die Zeit 1911. július 11.

128 „Torgut Shevket's methods of warfare by a Non-Albanian eye witness — from our own Correspondent, Vienna” Times 1911. július 11.

A július 11-ig megjelent cikkek mind belföldön, mind külföldön megtették hatásukat. Rifaat pasa török külügyminiszter a bécsi sajtó törökellenes cikkei miatt tiltakozott Pallavicini nagykövetnél,¹²⁹ de Thurn-Valsassina szentpétervári osztrák–magyar nagykövet is jelentette az orosz főváros rosszállását.¹³⁰ Thurn-Valsassina hírül adta azt is, hogy a szentpétervári sajtó szerint a Monarchia kétkulcsos albán politikát folytat: míg a Ballhausplatz hivatalosan az ifjútörök rendszer mellett tett hitet, addig titokban a helyszínre küldte ügynökét, „Nopcsa bárót”, aki a törökök ellen agitált. Ez már olyan hír volt, ami nyílt védekezésre készítette a Szentpétervár, Róma és Bécs közötti tárgyalásokat éppen csak megindító Aehrenthalt. A külügyminiszter utasította Thurn-t, hogy jelezze az orosz hatóságoknak Nopcsa útjának magánjellegét, ill. hogy ez mennyire kellemetlen Bécsnek. Ezután a Pester Lloyd hasábjain¹³¹ támadást indított a báró ellen. A cikk bevezetőjében elutasította azt a vádat, hogy a külügyminisztérium kétkulcsos albán politikát folytat, illetve hogy „egy bizonyos br. Nopcsa” a Monarchia ügynöke lenne. Ezután röviden bemutatva a bárót mint geológust, aki kutatóútjain vetődött el Albániába és aki ezen útjairól „publikált is néhány munkát”. A geológus a tudományos munkától elszakadva a politika irányába térült: az „idei” albán felkelés hírére Albániába utazott és önkényesen hivatalos közvetítőként lépett fel Montenegró és Törökország között. Új szerepét azonban nem tudta sikerrel játszani, mert a török hatóságok ezt elutasították. Nem járt jobban Montenegróban sem, ahol nemcsak a montenegróiak, hanem a malisszorok sem kértek belőle. Ezek után talán a harag volt az, ami a bárót arra ösztönözte, hogy kevésbé szerencsés tevékenységét az osztrák–magyar politika elleni szemrehányásokkal kísérlje. A külügy által rendelt írás végül azzal végződött, hogy az „illetékes újságok” vezetői ezek után maguk felelnek folyóirataik további „tévedéseier”.

Nopcsa először válaszolni akart a személyét ért támadásra, végül mégis letett róla. Azt gondolta, hogy a sajtóban közölt cikkei részben elérték céljukat azzal, hogy a külügyminisztérium figyelmét felkeltették, ezért inkább folytatta az ifjútörökök elleni agitációját.¹³² A sajtókampányt július derekán a *Das Vaterland*-ban és a *Reichspost*-ban megjelenő négy írás zárta le. A július 12-i — a *Das Vaterland*-ban megjelent — cikk tartalmát tekintve megegyezik a *Die Zeit*-ban július 11-én közölt

129 A pasa első sorban a „Neue Freie Presse” egy törökellenes cikke miatt tiltakozott a nagykövetnél, de Pallavicini táviratából kiderül, hogy a dualista diplomata szerint a bécsi sajtó egyéb hasonló hangvételben írt cikkei sem „célszerűek a jelenlegi helyzetben.” Pallavicini 1911. július 10-i távirata. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 37. No. 7857.

130 *Robel*: Franz Baron Nopcsa, 89. p.

131 „Ein Politiker’ auf cigene Faust.” *Pester Lloyd*, 1911. július 11.

132 *Napló*, 3. rész, 44. p.

írással, ahhoz képest újdonságot nem tartalmaz.¹³³ Július 18-án egy apró jelentés érkezett Bécsbe: Ipek (Peč) környékén meggyilkolták Torgut egyik alvezérét, Edhem pasát. A hír azonnal felkeltette a báró figyelmét, hiszen Ipek környéke a muszlim rugovák által lakott vidék volt. A gyilkosság körülményeiből Nopcsa ráismert Prek Gjeta Zogu „kezére”, akit még Montenegróban bízott arra, hogy az egész albánság érdekében segítse elő a muszlim törzsek lázadását.¹³⁴ A merénylet alapján a báró úgy vélte, hogy az ifjútörökök állítása, ti. hogy Albániában csak a katolikusok lázadtak fel, ezek után nem tartható, és erre a közvélemény figyelmét is felhívta.¹³⁵

A báró eddigi írásaitól merőben eltérő hangot ütött meg a Das Vaterland hasábjain július 13-án. A külpolitikával foglalkozó újságban a Monarchia balkáni érdekeinek szempontjából vizsgálta meg Albánia helyzetét, de most először a saját elképzeléseit is papírra vetette a terület további sorsáról.¹³⁶ A cikk nyílt támadás volt a külügyminisztérium albán politikájával szemben: az ifjútörökök brutalitásáról ezúttal nem esett szó. Nopcsa a cikk végén eljutott az önálló albán állam létrejöttének törvényszerűségére utaló következtetésig. Az „Albánia autonómiája” az Adria keleti felének stratégiai jelentőségéből indult ki. Ez a terület a legfőbb oka Olaszország és a Monarchia szembenállásának. A két nagyhatalom között fennálló ellentét miatt a Monarchia örömmel üdvözölte az ifjútörök mozgalmat, mert azt várta tőle, hogy egyensúlyt teremtsen az Adria keleti régiójában. A Ballhausplatz török politikája tehát egy erős és stabil birodalmat feltételezett, amely képes megőrizni a nyugalmat a Balkánon. Az ifjútörökök országa azonban nemhogy megerősödött volna, hanem még jobban meggyengült: a jemeni- és a macedón-kérdés mellé odailleszthette az „albán-kérdést” is. Ez más megvilágításba helyezte az albánok autonómia-törekvéseit is. A báró úgy vélte, hogy Törökország széthullása napirendre került. A birodalom szétesésének következményeként hatalmi vákuum keletkezne az Adria keleti partjainál. Ennek kitöltésére Ausztria–Magyarország és Olaszország a legesélyesebb, de nem szabad figyelmen kívül hagyni, hogy Montenegrónak is vannak területi igényei. A Monarchia érdeke, hogy egyensúly alakul-

133 „Die Situation in Albanien.” Das Vaterland 1911. július 12. ill. MTTM (= Magyar Természettudományi Múzeum, Tudománytörténeti Gyűjtemény) Nopcsa-hagyaték, 1. doboz 2. A cikket Tasnádi-Kubacska András fordította le 1928-ban.

134 Napló, 3. rész, 51. p.; ld. 113. jegyzet.

135 „Der Albanesenaustand. Die Teilnahme mohamedanischer Albanesen an der Rebellion. — von einem Kenner der Rogovesen.” Reichspost 1911. július 19. ill. MTTM, Nopcsa, 1. doboz 2. A cikket Tasnádi-Kubacska András fordította le 1928-ban.

136 „Die Autonomie Albanien — von besonderer Seite.” Das Vaterland 1911. július 13. ill. MTTM; Nopcsa, 1. doboz 2. A cikket Tasnádi-Kubacska András fordította 1928-ban.

jon ki az új helyzetben. Az összeomló Törökországból kiválna egy önálló Albánia, amely képes lenne saját határait balkáni szomszédaitól megvédeni. Egy önálló albán állam — vélte a báró — stabilizálhatná az adriai viszonyokat. Éppen ezért nem mindegy a Monarchiának, hogy Albánia milyen körülmények között jön létre: ha az államot Róma és Bécs segítségével szervezik meg, akkor semmi nem veszett el, amennyiben azonban csak olasz segítséggel, úgy a Monarchiának nincs keresnivalója a térségben.

A Das Vaterland cikkének hangvételét folytatta a napló által nem említett „Aehrenthal gróf és Albánia” címmel július 14-én megjelent írás.¹³⁷ A szintén kemény hangot megütő cikket nyíltan a külügyminiszternek címezték. A kritika leginkább Aehrenthal „korrekt semlegességet” tanúsító albán politikájára hegyeződött ki, amivel az észak-albániai területek elpusztításához, ill. nők és gyerekek meggyilkolásához asszisztált. Diplomáciai „tevékenysége” nyomán Ausztria–Magyarország presztízse olyan mértékben csökkent, hogy visszaszerzése lehetlenné vált. Az albániai katolikusok feletti protektorátusi jog emiatt halálra ítéltett. Eljött az idő — dörögte a báró — hogy „a katolikus Ausztria” tiltakozzon a Balkán vezető hatalmának címére hivatott Monarchia tétlensége ellen, hogy megakadályozzák „az ázsiai hordákat egy keresztény európai nép elpusztításában.”

A sajtókampány írásainak szemrevétele után érdemes megvizsgálni, vajon a három újság miért is vállalkozott a cikkek megjelentésére. A Die Zeit külpolitikai szemlélete ellenezte a német orientációt, az ifjútörökök németbarátsága miatt döntöhetett Nopcsa írásainak közlése mellett. A Das Vaterland a tradicionális dinasztikus külpolitika hiányát kérte számon. A Reichspost Ferenc Ferdinánd körének lapja volt. A trónörökös körül kialakult csoport szemben állt Aehrenthallal, ezért támogatta a báró éles hangú cikkeit (a báró kapcsolata a Ferenc Ferdinánd-körrel egyelőre nem feltárt). További indok lehet, hogy a cikkek „szalonképesek voltak”: a báró úgy támogatta a külügyminisztériumot, hogy megmaradt „osztrák–magyar patriotának” is. Ez pedig mind a katolikus, mind a liberális újságokba belefért.

A három újságban indított kampány a Reichspost július 14-i cikkével zárult. Ekkor már körvonalazódott a Montenegróba menekült albánok problémájának megoldása. Az ifjútörök vezetés mérsékelt szárnyának előretörése és megegyezése a cetinjei vezetéssel értelmetlenné tették a kampány folytatását, és a világ közvéleményét is inkább az újabb marokkói válság kötötte le. Nopcsa sajtóhadjáratainak külügyminisztériumra gyakorolt hatásáról nem sokat tudunk. Aehrenthal Pallavicini nagykövetnek július 22-én írt tájékoztatásában¹³⁸ említést tett arról, hogy a

137 „Graf Aehrenthal und Albanien — von besonderer Seite.” Reichspost 1911. július 14.

138 ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 38. Nr. 1697.

következő levelében az albán kérdéssel foglalkozó bécsi sajtóról fogja véleményét kifejteni, ez az irat azonban eddig még nem került elő. Annyit mégis tudunk, hogy a külügyminisztériumban név szerint számon tartották a Ballhausplatz albán politikája ellen írt cikkek szerzőit, köztük Nopcsa Ferencet is.¹³⁹ A külügyminisztérium osztályain — a bécsi újságok közül — a Reichspost a negyedik, a Die Zeit pedig az ötödik legolvasottabb lap volt.¹⁴⁰

A bárót júliusban két találkozás hozzásegítette ahhoz, hogy sajtókampányát „kiegészíthesse”, és az albánok érdekeiért közvetve mind a nagyhatalmi, mind a belföldi politikában szót emeljen. A hónap derekán Bécsben megismerkedett egy Stead nevű angol diplomatával (a Review of Reviews kiadójával), aki Grey brit külügyminiszter megbízásából éppen Konstantinápolyba utazott.¹⁴¹ Nopcsa kihasználta az alkalmat, és tájékoztatta a diplomatát az Albániában kialakult helyzetről. Stead mindent szorgalmasan lejegyzett, majd a bécsi angol nagykövetségen keresztül jelentést küldött Lord Grey-nek.

Ivánka Imrével,¹⁴² a magyar országgyűlés ellenzéki képviselőjével szintén a fővárosban hozta össze a sors. A képviselőnek hosszan beszámolt az albán felkelésről, majd arra bízta, hogy szólaljon fel ez ügyben a magyar parlamentben. Ivánka ezt el is vállalta: július 15-én interpellációt nyújtott be¹⁴³ a magyar miniszterelnökhöz és a közös külügyminiszterhez. Beszédében megállapította, hogy a Monarchia csak mint nagyhatalom létezhet, de ezzel feladatok is járnak. A török birodalom nem tudott felülemelkedni gondjain, ezért fel kell készülni a szétesés utáni állapotokra: Albánia megszállására. A dualista államnak ugyanis létérdeke, hogy ne Olaszország töltse ki a hatalmi vákuumot; ha kell Bécs avatkozzon be a török belügyekbe. Mondanivalója végén Ivánka megkérdezte Khuen-Héderváry Károlyt, hogy a külügyminisztérium milyen intézkedéseket tett „veszély esetére”, „küldetnek-e ki hadihajók valamelyik albán kikötőbe és tétetnek-e előkészületek a zavarások folytatása esetén Novibazár újabb megszállására?”¹⁴⁴

139 Zambaur shkodëri konzul július 28-i jelentése. ÖStA HHStA XIV. Albanien, Kt. 38. No. 84.

140 ÖStA HHStA Literarisches Büro, Kt. 84. a „Ministerium” feliratú pallium.

141 Napló, 3. rész, 47. p.

142 Ivánka Imre 1907 óta volt a Függetlenségi Kossuth Párt országgyűlési képviselője. *Gulyás Pál: Magyar írók élete és munkái*. XV. kötet. Kiadja az Argumentum Kiadó és az MTA Könyvtára, Bp., 1993. 351. p.

143 Az 1910. évi júniusi hó 21-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának Naplója. Kilenczedik kötet. Bp., 1911. 493–495.p

144 Uo. 495. p.

A beszéd hatásával Nopcsa nem volt elégedett.¹⁴⁵ Ivánka beszéde saját pártjának képviselőit is meglepte azzal, hogy Albánia annexióját követelte, mivel pártja, a Függetlenségi Kossuth Párt annak idején ellenezte Bosznia teljes bekebelezését. Az interpellációról mindenesetre másnap az összes jelentős bécsi napilap cikket közölt.

Az Ivánka-féle felszólalás a báró külügyminisztérium ellen indított „személyes hadjáratának” végét jelezte, az interpelláció elhangzása után a sajtótámadások is lezárultak. A támadások meddővé váltak, ráadásul a báró egészsége is megroppant. Az Észak-Albániából hozott malária és a kimerültség ledöntötte Nopcsát a lábáról. Rövid kórházi ápolás után augusztus derekáig Bécsben maradt, majd elutazott Szemerébe sógorához, Pallavicini Alfrédhoz, hogy kipihenje fáradalmait.

Néhány szó a báró további életéről

Nopcsa 1911 után is rendkívül mozgalmas életet élt, ennek bemutatására azonban nem vállalkozhat a dolgozat; csupán néhány kockát kívánunk felvillantani egy róla készült képzeletbeli filmből.

Az I. Balkán-háborút követően a londoni nagyhatalmi konferencián elhatározták az önálló Albánia megteremtését. Az új államot monarchiaként akarták megszervezni, így a hatalmaknak szükségük volt egy uralkodóra is. A trón betöltésére számos jelentkező akadt, köztük felsőszilvási báró Nopcsa Ferenc. 1913-ban a — többek között a jövőendő uralkodó személyének kérdéséről is tárgyaló — trieszti albán kongresszusra számos hatalom elküldte ügynökeit, hogy jelentéseket küldjenek, és érdekeiknek megfelelően befolyásolják azt. A Ballhausplatz küldöttei között (!) volt Nopcsa is. Amikor híre ment, hogy a trónt egy — a helyi viszonyokat nem ismerő — francia herceg (Ferdinand François Bourbon Orléans-Montpensier) kapja meg, a báró levelet írt Conrad von Hötzendorfnak, amiben bejelentette a trónigényét. A vezérkari főnök előtt kalandos tervet vázolt fel: a hatalmat fegyverrel fogja megszerezni; ennek megvalósításához segítséget kért a közös hadseregtől. Conrad és Ferenc Ferdinánd ellenezték a báró szándékait: részben emiatt, részben amiatt, hogy a londoni nagyhatalmi konferencia időközben Wilhelm von Wied személyében megfelelő jelöltet talált, Nopcsa visszavonta trónigényét és visszatért tudományos kutatásaihoz.

145 „Ivánka erledigte sich seiner Interpellation in recht ungarischer Weise...” Napló, 3. rész, 52. p.

A világháború alatt Tisza István közbenjárására¹⁴⁶ Albániában kezdte meg katonai szolgálatát. Huszár főhadnagyi minőségében fel akarta fegyverezni az észak-albán törzseket, hogy „saját” serege élén tudjon harcolni. A katonai vezetés azonban nem tűrte meg a báró egyébként sikeres magánakcióit, és kitiltotta Albániából.¹⁴⁷ Nopcsa ekkor hazatért Magyarországra, és egy ideig tudományos munkával foglalkozott: 1916–1917-ben forradalmasította a dinoszaurusz-kutatást, és lerakta a paleofiziológia alapjait.¹⁴⁸ Vértérséklete azonban nem engedte, hogy sokáig távol tartsa magát a háborútól, ezért titkos ügynököknek jelentkezett az erdélyi frontra. Működése során rájött, hogy felettese kettős ügynök, emiatt jelentéseit nem főnökének adta át. (Néhány homályos utalás alapján úgy gondoljuk, hogy ezeket a jelentéseket Burián Istvánnak és Tisza Istvánnak címezte; erre egyelőre nincs bizonyíték). A világháború végét Budapesten élte meg.

Az őszirózsás forradalom idején Teleki Pál József téri palotájában élt. Ittléte alatt segített előkészíteni a béketárgyalásokat; többek között részt vett a nemzetiségi megoszlást ábrázoló térképek elkészítésében.¹⁴⁹ A Tanácsköztársaság kikiáltása után pár nappal egy régi engedélyre hivatkozva elintézte, hogy Sopronba repülhessen. Sopron magasságában fegyvert fogott a futárgép pilótájának tarkójához, így a repülő csak Bécsben szállt le. Nopcsa magával vitte a háború utolsó éveiben írt visszaemlékezéseit, aminek kefelenyomata ma az Österreichische Nationalbibliothek kéziratgyűjteményében található. Nopcsa Bécsben a Singergassén lakott, ami a Bethlen István körül szerveződő csoport (Antibolsevista Comite) egyik találkozóhelye lett.¹⁵⁰

1920-ban a román kormány visszaadta szacsali kastélyát, birtokát, és meghívta a bukaresti Geológiai Intézet élére. Nopcsa a felkínált állást nem fogadta el. Még ebben az évben meglátogatta birtokát, ahol az egykori román parasztjai úgy megverték, hogy kis híján behalt. A támadás során komoly fejsebet szerzett, aminek következményeként az amúgy is igénybe vett idegrendszerre egyre gyakrabban sodorta az idegösszeomlás szélére. Felépülése után — nagyrészt a trianoni békeszerződés miatti elkeseredése okán — többé nem avatkozott a politikai életbe, kizá-

146 A báró Tisza István miniszterelnököt 1912-ben, Elek öccsének esküvőjén ismerte meg. *Robel: Franz Baron Nopcsa* 108. p.

147 „Pedig már nyergelve várta fchér paripája, hogy bevonuljon Tiranába.” *Lambrecht Kálmán visszaemlékezésé. Lambrecht Kálmán: Báró Nopcsa Ferenc* 367. p.

148 A palcofiziológia alapjait lcrakó cikksorozata a német „Centralblatt für Gcologic, Palcontologie und Mineralogie” (1917–18) hasábjain jelentek meg.

149 *Lambrecht Kálmán: Báró Nopcsa Ferenc* 368. p.

150 *Lambrecht Kálmán: Báró Nopcsa Ferenc* 368.p.

rólag a tudománynak élt.¹⁵¹ Pihenést nem tűrő, lázas munkával folytatta paleontológiai és geológiai kutatásait, ami egyre gyakrabban vezetett idegi kimerültséghez. 1925-ben kinevezték a Földtani Intézet igazgatójának, e posztjáról 1929-ben mondott le. 1928-ban az Akadémia rendes tagjává választotta.¹⁵²

1933-ban a bárót súlyos anyagi gondok gyötörték. Ekkortájt már Bécsben élt, és egyre kevesebb dologgal foglalkozott; súlyos idegrohamai is állandósultak. A világiéletében rendkívül tevékeny Nopcsa nem bírta elviselni tehetetlenségét saját állapotai miatt: 1933. április 24-én — miután végzett hűségese titkárával — fejbe lőtte magát. Barátainak írt búcsúleveleiben öngyilkosságát idegi kimerültségével indokolta.

A báró politikai működésének kutatása során számos olyan információ került elő, amelyek sok, a magyar történelemben eddig kevésbé ismert összefüggésre világított rá. Éppen ezért Nopcsa életének, politikai működésének teljes feltárása újabb érdekes fejezetet jelenthetne a Monarchia, illetve Magyarország történetében. A rá vonatkozó források lehetőséget biztosítanak arra, hogy a megkezdett munka folytatódjon, és hogy egy teljesebb kép alakuljon ki arról a férfiről, aki a maga korában sok külügyi tisztviselőnek okozott álmatlan éjszakákat.

151 1918-ig tartó naplóját a következő szavakkal fejezte be: „Weitere Kriegserlebnisse hatte ich keine und die Ereignisse der folgenden Jahre waren so traurig, dass ich auf deren aufzeichnung gerne verzichte.” Napló, 5. rész, 113. p.

152 A báró jelentése a földművelési miniszternek 1928. július 9-én. MTTM. Nopcsa, 1. doboz 41. a.

Báró Nopcsa Ferenc albán ruhában

